

תרגום על
מגילת רות

עם פירוש
יונה דדהבא

תרגום על
מגילת רות

עם פירוש
יונה דדהבא

להערות:
אלחנן ג'בלי
02-6310699

שערים ועימוד:
052-7636031

פתיחה

איתא בגמ' מגילה (ג) תרגום של נביאים, יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי, ונודעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, יצתה בת קול ואמרה מי הוא זה שגילה סתריי לבני אדם, ועוד ביקש לתרגם תרגום של כתובים, יצתה בת קול ואמרה לו דייד, וכתב היעב"ץ שם "אין המכוון בכאן על סתרי סודות ורזי עליונים כי לא מצינו שגילה יב"ע בתרגום שום סוד נעלם וגנוז בחכמת האמת, אלא הכוונה בכאן כמו שמפרש רב יוסף שתרגום מגלה פירוש מקראות סתומים, והיתה על זה הקפידא על דרך התורה מכסה ואתה מגלה", ובתוס' (שם כא:): כתב דתרגום של כתובים לא עשאו יונתן אלא מימי התנאים נעשה, וכ"כ בשבת (קטו.).

בתרגום של כתובים נתגלו הרבה סתרים ומקראות סתומים וכמו שאמרו בכמה מקומות "אלמלי תרגומא דהאי קרא" וכו', וביחוד בחמש מגילות כתבו התנאים הרבה פירושים המבארים באופן חדש את הפסוקים.

אמנם דברי התרגום על הנ"ך בכלל, ועל חמש מגילות בפרט נשארו בגדר "סתרי לבני אדם" ואין יד כל אדם ממשמשת בהם, כי לשון הארמית קשה היא להוגה בדברי התרגום כדי להבין את מרוצת דבריו, וגם יש בו מילים נדירות שאינם מוכרות אפ"ל לת"ח שבקיאים בלשון התלמוד. ואף שאיננו ונתחברו ספרים רבים על חמש מגילות ומפרשיהם, אך על התרגום שהוא המפרש הראשון נתחברו רק ספרים בודדים.

ב"ה אפשר דרא ופירשו כמה ספרים את לשון התרגום ללשון הקודש, כמו יין הטוב, מאורות המגילה ועוד, ועתה נעשו דבריו מגולים לכל כדי ללמוד בו ולדלות מתוכו פנינים יקרות.

אף התרגום ללשון הקודש שלפנינו נעשה תוך השתדלות לדייק כל מילה בתרגום וגם להצמד לתוכן הדברים. נעזרתי הרבה בספר "גאולת הגר" לר' אליקים רומנברג זצ"ל דור עשירי למהר"ם מרוטנבורג, (חי בתקופת השל"ה הקדוש וקיבל הסכמה ממנו) שכתב פירוש על תרגום חמשת המגילות, ותרגם את המילים הקשות.

בקהילותינו – ק"ק תימן – נהגו לקרוא במועדים את המגילה עם תרגומה, בשבועות רות, בסוכות קהלת, ובפסח שיר השירים, ותוך כדי הלימוד נתעוררתי על דברים מחודשים שבו, ושמתני אל ליבי למצוא פנאי לעסוק בזה כדי להעלות על הכתב באופן מסודר את החידושים שבדבריו, לזכות את עצמי ואת הרבים.

ועתה כשבאתי ב"ה אל המוגמר, אמרתי להציב בזה מצבת זכרון לאימי ע"ה ולקרוא את הפירוש יונה דדהבא על שמה, כדי לזכור מעשייה הנעימים והנחמדים מזהב ומפז, וגם רמוז בזה אבי יבדל לחיים ארוכים, כי זהב בגימטריא דוד, (ואף שמי רמוז כי אלהן זה דוד, עיין רש"י שמואל ב' כא, יט ובתרגום שם).

ובברכות (גג) איתא שרבה בר בר חנה זכה למצוא יונה דדהבא כי הקפיד על ברכת המזון עי"ש, וכיון שגם אימי ע"ה התחזקה מאוד בימי מחלתה בברכת המזון, מתאים הדבר שתזכה ליונה דדהבא שיהיה לעילוי נשמתה, כמו שאמר בועז לרות "ישלם ה' פעלך ותהי משכורתך שלימה", ופירש התרגום "ישלם ה' פעלך" בעולם הזה, "ותהי משכורתך שלימה" לעולם הבא.

ואודה את ה' על כל חסדיו עימי מנעורי, ועל הטובות הנפלאות שעשה ויעשה עימי עד ביאת גואל צדק.

ערב חג מתן תורה תש"ע

התרגום בארמית מוגה עפ"י נוסחת
בני תימן ונלקחה מ"תכלאל תורת
אבות" ברשותם האדיבה.

יונה

דדהבא

מגילת

רות

יְשִׁלֵּם יי פִּעְלֶךָ
וְתֵהִי מִשְׁפָּרְתְּךָ שְׁלֵמָה
מֵעַם יי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל
אֲשֶׁר-בָּאת לַחֲסוֹת תַּחַת-כְּנָפָיו:

* והוה ביומי נגיד נגדיא והוה כפן תקף בארעא דישׂראל עשרתי כפנין תקופין אתגורו מן שמיא למהוי בעלמא מן יומא דאתברי עלמא עד דייתי מלכא משיחא לאוכחא בהון דירי ארעא כפן קדמאי ביומי אדם כפן תנין ביומי למך כפן תליתאי ביומי אברהם כפן רביעאי ביומי יצחק כפן חמישאי ביומי יעקב כפן שתיאי ביומי בועז דמתקרי אבצן צדיקא דמן בית לחם יהודה כפן שביעאי ביומי דוד מלכא דישׂראל כפן תמינאי ביומי אליהו נביא כפן תשיעאי ביומי אלישע בשומרון כפן עשיראי עתיד למהוי לא כפן למיכל לחמא ולא צחותא למשתי מיא אלהין למשמע פתגם נבואה מן קדם ה' וכד הוה כננא הדין תקף בארעא דישׂראל נפק גבורא רבא מן בית לחם יהודה ואול לדור בחקלי מואב הוה ואתתיה ותרין בנהי: ב ושום גבורא אלימלך ושום אתתיה נעמי ושום תרין בנהי מחלוין וכליון אפרתין רבנין מן בית לחם יהודה

א * וְיָהִי בִּימֵי שֹׁפֵט הַשְּׁפֹטִים וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וַיִּהְיֶה לְחֶם יְהוּדָה לְגֹר בְּשָׂדֵי מוֹאָב הוּא וְאִשְׁתּוֹ וּשְׁנֵי בָנָיו: ב וְשֵׁם שְׂתֵי אִימֵי בְּעוֹז דַּמְתַּקְרִי אַבְצָן צְדִיקָא דְמֵן בֵּית לַחְם יְהוּדָה כְּפִן שְׁבִיעַיָא בְּיוֹמֵי דְדָוִד מַלְכָּא דְיִשְׂרָאֵל כְּפִן תְּמִינַיָא בְּיוֹמֵי אֵלִיָּהוּ נְבִיא כְּפִן תְּשִׁיעַיָא בְּיוֹמֵי אֵלִישַׁע בְּשׁוֹמְרוֹן כְּפִן עֲשִׂירַיָא עֲתִיד לְמַהוּי לֹא כְּפִן לְמִיכַל לְחַמָּא וְלֹא צְחוּתָא לְמִשְׁתֵּי מֵיָא אֱלֹהִין לְמִשְׁמַע פְּתָגְמָא נְבוּאָה מִן קִדְמָא דְה' וְכַד הוּוּ כְּנַנְא הַדִּין תְּקִיף בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל נִפְקַת גְּבוּרָא רַבָּא מִן בֵּית לַחְם יְהוּדָה וְאוּל לְדוֹר בְּחַקְלֵי מוֹאָב הוּוּ וְאַתְתִּיהּ וְתֵרִין בְּנֵהֵי: ב וְשׁוּם גְּבוּרָא אֵלִימֶלֶךְ וְשׁוּם אֲתַתְיָהּ נְעֻמִי וְשׁוּם תְּרִין בְּנֵהֵי מַחְלוּיָן וְכָלְיוּן אֲפֵרְתֵי רַבְנִין מִן בֵּית לַחְם יְהוּדָה

תרגום ללשון הקודש

(א) ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב כבד בארץ ישראל, עשרה (שני) רעבון כבדים נגזרו מן השמים להיות בעולם מן היום שנברא העולם עד שיווא מלך המשיח לייסר בהם גרי הארץ, רעב ראשון בימי אדם, רעב שני בימי למך*, רעב שלישי בימי אברהם, רעב רביעי בימי יצחק, רעב חמישי בימי יעקב, רעב שישי בימי בועז שנקרא אבצן הצדיק מבית לחם יהודה, רעב שביעי בימי דוד מלך ישראל, רעב שמיני בימי אליהו הנביא, רעב תשיעי בימי אלישע בשומרון, רעב עשירי עתידי להיות לא רעב לאכול לחם ולא צמא לשתות מים כי אם לשמוע את דברי ה', וכשהיה הרעב הזה כבד בארץ ישראל יצא איש חשוב מבית לחם יהודה והלך לגור בשדי מואב הוא ואשתו ושני בניו. (ב) ושם

יונה דהבא

בימי למך היה רעב, ואיך כתב רש"י שבימי נח היה. ונראה לומר דהנה מה שאמרו שהיה רעבון בימי אברהם ויצחק וכו' כוונתם לומר שבזכותו נפסק הרעב, ולכן תלו זאת בזמנו דוקא, וכמו שמצינו אצל דוד שהיה ג' שנים רעב ואח"כ הפסיק ע"י שהספיד את שאול וכו' (עיין יבמות עה); וכן אליהו כשביקש על הגשמים הפסיק הרעב, וכן אלישע שהבטיח מחר סאה בשקל בשער שומרון (מלכים ב' ז, א), וכן אצל בועז כתיב (לקמן פסוק ו' בתרגום) "כי פקד ה' את עמו לתת להם לחם בגלל זכותו של אבצן השופט ובתפילתו שהתפלל לפני ה'" וכן (בפרק ג, ז) "ויברך את שם ה' שקיבל תפילתו והסיר הרעב מא"י", וכן לקמן (פרק ד, כא) "ובגלל תפילתו סר הרעב מארץ ישראל", נמצא דמה שסר הרעב על ידיהם הוא הסיבה שנקרא הרעב על ימיהם, א"כ שפיר כתב רש"י ביחזקאל שהיה רעב בימי נח פירוש דנפסק בימי נח וניצלו ממנו בזכותו כמו שכתוב "זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו" (בראשית ה, כט) אבל ודאי שלא היה בימי רעב כלל כמו שנתבאר.

א. הנה שני למך היו, הראשון היה מבני בניו של קין ועליו כתיב (בראשית ד, יט) "ויקח לו למך שתי נשים" והשני היה מבני בניו של שת, והוא היה אביו של נח ובזמנו היה רעב זה, ולא בזמנו של למך הראשון כי במדרשות (בראשית רבה פכ"ה ועוד) הוכיחו שהיה רעב בימי למך מדכתיב אצל נח "זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו מן האדמה אשר אררה ה'" כלומר שעד עכשיו היה רעב, נמצא דלמך שבימיו היה רעב זה הוא למך אבי נח.

והנה כאן בתרגום ובמדרשות איתא דהיה הרעב בימי למך, אמנם ברש"י ביחזקאל (יד, יד עה"פ נח דניאל ואיוב המה בצדקתם ינצלו נפשם) פירש ששלושה אנשים נמלטו משלוש צרות, נח נמלט מחיה רעה, רעב ומחרב "מרעב מנין שנא' מן האדמה אשר אררה ה', צא ולמד בב"ר במקום שחושב עשרה רעבון שירדו לעולם, ותמצא שבימי נח היה אחד מהם ומביא ראיה מן האדמה אשר אררה", ולכאן הוא פלא דממקום ראייתו שם שוברו כי שם כתיב שהיה הרעב בימי למך, וגם קשה טובא, דהרי בקרא מבואר שכשנולד נח לא היה עוד רעב ורק לפני הולדתו

הַאִישׁ אֱלִימֶלֶךְ וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ נְעֻמִי וְשֵׁם שְׁנֵי בָנָיו | מַחֲלוֹן וְכַלְיוֹן
 אֶפְרַתִּים מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה וַיָּבֹאוּ שְׂדֵי-מוֹאָב וַיְהִי־שָׁם: ג וַיָּמָת
 אֱלִימֶלֶךְ אִישׁ נְעֻמִי וַתִּשְׁאָר הִיא וּשְׁנֵי בָנֶיהָ: ד וַיִּשְׂאוּ לָהֶם נָשִׁים
 מֵאֲבוֹת שֵׁם הָאֶחָת עֶרְפָּה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית רֹת וַיֵּשְׁבוּ שָׁם כְּעֶשֶׂר
 שָׁנִים: ה וַיָּמָתוּ נִם-שְׁנֵיהֶם מַחֲלוֹן וְכַלְיוֹן וַתִּשְׁאָר הָאִשָּׁה מְשֵׁנֵי

ואתו עד חקל מואב והווי תמן רופילין: ג ומית אלימלך בעלה דנעמי ואשתארת היא ארמלא ותרוין בנהא יתמוין: ד ועברו על גזירת מימרא דה' ונסיבו להון נשין נוכראין מן בנת מואב

שום חדא ערפה ושום תנייתא רות בת עגלון מלכא דמואב ויתבו תמן כומן עשר שנין: ה ועל דעברו על גזרת מימרא דה' ואתחתנו בעממין נוכראין אתקטעו וימהון ומיתו אף תרויהון מחלון וכליון בארעא מסאבתא ואשתארת אתתא מתכלא מתרוין בנהא

תרגום ללשון הקודש

האיש אלימלך ושם אשתו נעמי ושם שני בניו מחלון וכליון אפרתים חכמים מבית לחם יהודה ויבואו עד שדי מואב והיוו שם שרי צבא.^ג (g) וימת אלימלך איש נעמי ותישאר היא אלמנה ושני בניה יתומים. (ד) ועברו על ציווי ה' וישאו להם נשים נכריות מבנות מואב שם האחת ערפה ושם השנית רות בת עגלון מלך מואב וישבו שם כעשר שנים. (ה) ועל שעברו על ציווי ה' והתחתנו בעמים נכריים נתקצרו ימיהם^ה ומתו גם שניהם מחלון וכליון בארץ טמאה, ותישאר

יונה דהבא

תוס' שכבר הותר לעשות מלחמה במואב כי הם התחילו במלחמה, וכתב המהרש"א דע"כ שכבר נולדה רות כי אם לא יש שוב חשש של שתי פרידות טובות ודקדק מלשון הגמ' "בתו של עגלון" דוקא והוא כפשטות דברי התרגום כאן שהיתה בת עגלון ולא מצאצאיו, אמנם במהרש"א בב"ב (צא: ד"ה "מאי דכתיב ויוקים") כתב דהיתה בת בנו של עגלון מלך מואב כדברי התוס', עי"ש וצ"ע.

ד. מבואר כאן בתרגום דבגלל שנשאו מחלון וכליון נשים נכריות נענשו ומתו בקיצור ימים, אמנם בב"ב (צא: א) איתא "וכן היה רשב"י אומר אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו, ומפני מה נענשו מפני שיצאו מארץ לחוצה לארץ" וכן שם (עמוד ב') אמרו רב ושמואל "למה נקרא שמו כליון שנתחייבו כליה למקום" ופירש רש"י על שיצאו מא"י, וכן משמע שם דמפני דנתיישאו מן הגאולה ונשארו בחו"ל נענשו בשריפה למקום ולא מפני שנשאו נשים נכריות, אמנם במהרש"א שם פירש דמה שאמרו רב ושמואל "כליון שנתחייבו כליה למקום" לא כרש"י על שיצאו מא"י אלא על שנשאו נשים נכריות כמו דכתיב שם שעשו גופם חולין,

ב. הנה מלשון הפסוק "לגור בשדי מואב הוא ואשתו ושני בניו" מבואר דהלכו רק לגור שם ולא להשתקע, רק אח"כ נשתקעו שם ונעשו שרי צבא.

והנה איתא בב"ב (צא: רב ושמואל, חד אמר מחלון וכליון שמים, ולמה נקרא שמים יואש (בדברי הימים) שנתייאשו מן הגאולה, ופירש המהרש"א דאחר מות אביהם נתיישבו בשדה מואב ונשאו נשים נכריות ובזה נתיישאו מן הגאולה ולפי התרגום אפשר לבאר דעוד לפני שנשאו נשים נכריות, בזה שנעשו שרי צבא שם בשדי מואב נתיישאו מן הגאולה כי נראה שבאו להשתקע.

ג. משמע בתרגום שהיתה בתו של עגלון ממשי ולא מצאצאיו, והנה בתוס' ביבמות (מח: ד"ה אשר) כתב דמה שאמרו בגמ' שהיתה בתו של עגלון בתו לאו דוקא דהרי היתה מאתים שנה אחר עגלון, אלא בת בתו ומזרעו היתה (וכ"כ בניזר כג.), אמנם במהרש"א בב"ב (לח: כתב דמדברי הגמ' מוכח דהיתה בתו ממש, דאיתא שם שאסר הקב"ה לעשות מלחמה עם עמון ומואב בגלל שתי פרידות טובות שיצאו מהם נעמה העמונית ורות המואביה, ובימי עגלון מלך מואב כתב

וארמלא מבעלה:
 וקמת היא
 וכלתהא ותבת
 מחקל מואב ארום
 אתבשרת בחקל
 מואב על פוס
 מלאכא ארום
 דכר ה' ית עמיה
 בית ישראל למתן
 להון לחמא בגין
 זכותיה דאבצן
 נגידי ובצלותיה

יְלֵדֶיהָ וּמְאִישָׁהּ: וּתְקַם הִיא וְכַלְתֶּיהָ וּתִשָּׁב מִשְׂדֵי מוֹאָב פִּי שְׁמֵעָה
 בְּשָׂרָה מוֹאָב פִּי-פָקֵד יְהוָה אֶת-עַמּוֹ לְתֵת לָהֶם לָחֶם: וּתֵצֵא
 מִן-הַמְּקוֹם אֲשֶׁר הָיְתָה-שָׁמָּה וּשְׁתֵי כְלוֹתֶיהָ עִמָּה וּתְלַכְנָה בְּדֶרֶךְ
 לְשׁוּב אֶל-אֶרֶץ יְהוּדָה: ה וּתְאָמַר נַעֲמִי לְשְׁתֵי כְלוֹתֶיהָ לָכְנָה שְׁבִנָּה
 אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה יַעֲשֶׂה (יַעֲשֶׂה קָרִי) יְהוָה עִמָּכֶם חֶסֶד כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם
 עִם-הַמֵּתִים וְעַמְדִי: ט יִתֵּן יְהוָה לָכֶם וּמִצְאֵן מְנוּחָה אִשָּׁה בֵּית אִישָׁה
 וּתִישָׁק לָהֶן וּתִשְׁאָנָה קוֹלָן וּתְבַכְינָה: י וּתִאמְרֶנָּה-לָהּ פִּי-אֶתְךָ נָשׁוּב

דצלי קדם ה' הוא בועז חסידא: ונפקת מן אתרא דרות ומן ותרתינן כלתהא עמה ומהלכן באורחא למתב לארע יהודה: ה ואמרת נעמי לתרתין כלתהא איילנא תובנא אתתא לבית אמה יעבדי ה' עמכון טיבו כמה דעבדתון עם בעליכון שכיביא דסריבתון למסב גובריא בתר מותיהון ועמי דונתון וסוברתון יתי: ט יתן ה' לכון אגר שלים על טיבותא דעבדתון לי ובהווא אגר תשכחון ניהא כל חדא וחדא לבית בעלה ונשיקת להון ונטלא קליהון ובכיאו: י ואמרא לה לא נתוב לעמנא ולדחלנא ארום אלהי עמיד נתוב

תרגום ללשון הקודש

האשה שכולה משני ילדיה ואלמנה מאישה. (1) ותקם היא וכלותיה ותשב משדי מואב כי שמעה בשדי מואב על פי מלאך כי פקד ה' את עמו בית ישראל לתת להם לחם בגלל זכותו של אבצן השופט ובתפלתו שהתפלל לפני ה' הוא בועז החסיד. (2) ותצא מן המקום אשר הייתה שמה ושתי כלותיה עמה, ותלכנה בדרך לשוב אל ארץ יהודה. (ח) ותאמר נעמי לשתי כלותיה לכה שובנה אשה לבית אימה, יעש ה' עמכם חסד כאשר עשיתם עם בעליכם המתים שמתנתם לישא נשים אחר מותם ועמדי שונתם ונשאתם אותי. (ט) יתן ה' לכם שכר שלם על הטובה שעשיתם לי ובשכר ההוא תמצאו מנוחה כל אחת ואחת בבית אישה ותישק להן ותשאנה קולן ותבכינה. (י) ותאמרנה לה, לא

יונה דדהבא

שיצאו מא"י לחו"ל, ודלא כהתרגום כאן שכתב משום שנשאו נשים נכריות. והנה בתוספתא דמסכת ע"ז (פ"ה) איתא "ועל שיצא אלימלך לחו"ל מת הוא ובניו ברעב והיו כל ישראל קיימין על אדמתן", ומשמע דעיקר העונש שנענשו הוא שמתו ברעב שחשבו להינצל ממנו ודוקא אלו שנשאו בא"י ניצלו מהרעב, ולפי"ז אפשר ל"דגם התרגום ס"ל כרשב"י וכוונת רשב"י דמפני מה נענשו שמתו ברעב הוא משום שיצאו לחו"ל אך מה שנענשו בעונש מיתה וכלי הי הוא כי נשאו נשים נכריות, כמו שכתב מהרש"א שם על פי מה שכתוב בתורה "ולא תתחנן בם והשמידך מהר" רק המיתה המשונה למות ברעב היא מידה כנגד מידה בגלל שיצאו לחו"ל וברחו מהרעב בא"י, ודו"ק.

פירוש דע"י שנשאו נשים נכריות בזה נעשה גופם חולין ונתחייבו כליה (ורש"י פירש לשיטתו דנעשו גופם חולין מפני שחול' ארץ טמאה היא ונתחללו) ולפי"ז התרגום כאן ס"ל כפירוש המהרש"א, נמצא לפי"ז להתרגום והמהרש"א ס"ל דנחלקו רב ושמואל (בעמוד ב') על דברי רשב"י (בעמוד א') שאמר שנענשו מפני שיצאו מהארץ, אך לרש"י לא נחלקו כלל דשניהם ס"ל שנענשו מטעם שיצאו מא"י, ומה שרשב"י תפס לשון יצאו מא"י ורב ושמואל אמרו משום שנשתקעו בחו"ל צ"ל דרשב"י מיירי גם באלימלך לכן תפס לשון יצאו מא"י לחו"ל כי הרי הוא מת מיד ולא השתקע רק בא לגור ע"כ נענש בזה שיצא מהארץ, אך רב ושמואל מיירי במחלון וכליון לבד והם נענשו מפני שנשתקעו בחו"ל כדאיתא שם מפני שנתיישאו מן הגאולה.

וברמב"ם (מלכים פ"ה ה"ט) כתב כרשב"י דטעם דנענשו ונתחייבו כליה למקום הוא משום

לְעֶמְךָ: יא וְתֹאמֶר נְעָמִי שְׂבֻנָּה בְּנֹתִי לָמָּה תִּלְכְּנָה עִמִּי הָעוֹד־לִי בָּנִים בְּמִיעֵי וְהָיוּ לָכֶם לְאַנְשֵׁים: יב שְׂבֻנָּה בְּנֹתִי לָכֵן פִּי זָקַנְתִּי מִהַיּוֹת לְאִישׁ כִּי אֲמַרְתִּי יִשְׁ-לִי תִקְוָה גַם הֵייתִי הַלְּיָלִיָּה לְאִישׁ וְגַם יִלְדַּתִּי בָּנִים: יג הֲלֹהֵן | תִּשְׁבְּרֶנָּה עַד אֲשֶׁר יִגְדְּלוּ הֲלֹהֵן תִּעֲנֶנָּה לְבַלְתִּי הַיּוֹת לְאִישׁ אֶל בְּנֹתַי כִּי-מָרָה לִי מְאֹד מִכֶּם כִּי יֵצְאָה בִּי יְדִי-יְהוּה: יד וְתִשְׁנֶנָּה קוֹלֶךָ וְתִבְכִּינָה עוֹד וְתִשָּׂק עֲרֶפֶה לְחֻמוֹתֶיהָ וְרוֹת דְּבַקָּה בָּהּ: טו וְתֹאמֶר הִנֵּה שְׂבֻנָּה יְבַמְתֶּךָ אֶל-עַמָּה וְאֶל-אֱלֹהֶיהָ שׁוֹבֵי אַחֲרַי יְבַמְתֶּךָ: טז וְתֹאמֶר רוֹת אֶל-תִּפְגַּעֵי-בִּי לְעוֹבְדֵי לְשׁוֹב מֵאַחֲרֶיךָ כִּי אֶל-אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלָיךָ וּבְאֲשֶׁר תִּלְכִּי נִי

לעמך לאתגרא: יא ואמרת נעמי תובנא ברתאי למא תיולין עמי העוד כען אית לי ולדיא במעי ויהון לכון לעוברין: יב תובנא ברתאי מבתרי איילנא לעמכון ארום סיבית מלמהוי מבעלא לגבר ארום אמרית אלו אנא ריבא אית לי סבר ברם הוית מבעלא בליליא לגבר וברם הוית ילדא בנין: יג דלמא להון אתון

מתין עד דירבון כאתתא דנטרא ליבם קליל למסבה לאנתו הברדילוהו אתון יתבן עגימן בדיל דלא למחוי מתנסבן לגבר בעו ברתאי לא תמררן נפשי ארום מריר לי יתיר מנכון ארום נפקת בי מאז קום ה': - ונטלא קליהון ובכיאן עוד זמנא אוחרנא ונשיקת ערפה לחמתה ורות אתדבקת בה: ט ואמרת הא תבת יבמתוך לות עמה ולות דחלתה טובי בתר יבמתוך לעמך ולדחלתך: ט ואמרת רות לא תקניטי בי למשבקך למתב מבתריך ארום תאיבא אנא לאתגרא אמרת נעמי אתפקדנא למטר שביא ויומי טבי בדיל דלא להלכא בר מתרין אלפין אמין אמרת רות לכל מה דאת אולא איזיל אמרת נעמי אתפקדנא דלא

תרגום ללשון הקודש

נשוב לעמינו ולאולהינו כי רק איתך נשוב לעמך להתגיר. (יא) ותאמר נעמי שובנה בנותי למה תלכנה עימי העוד לי בנים במיעי והיו לכם לאנשים. (יב) שובנה בנותי מאחרי לכה לעמכם כי זקנתי מהיות לאיש כי אמרתי אילו אני נערה יש לי תקווה, גם הייתי הלילה לאיש וגם הייתי יולדת בנים. (יג) הלהן תשבֶרנה עד אשר יגדלו, כאשר ששומרת ליבם קטן שישאנה לאשה, הלהן תעננה לבלתי היות לאיש בבקשה בנותי לא תמררו נפשי¹ כי מר לי מאוד מכם כי יצאה בי יד ה'. (יד) ותשאנה קולן ותבכינה עוד פעם אחרת ותישק ערפה לחמותה ורות דבקה בה. (טו) ותאמר הנה שבה יבמתך אל עמה ואל אלוהיה שובי אחרי יבמתך לעמך ולאולהיך. (טז) ותאמר רות אל תפגעי בי לעובד לשוב מאחריך כי רוצה אני להתגיר, אמרה נעמי נצטווינו לשמור שבתות וימים טובים שלא נלך חוץ מאלפיים אמות², אמרה רות

יונה דהבא

תחומין דרבנן של אלפיים אמה, [וצ"ל שכבר בזמן נעמי גזרו רבנן על אלפיים אמה].

ומה שכתב שם המהר"ץ חיות דגם באיסור יחוד מיירי התרגום באיסור מדרבנן ולא מדאורייתא דכתב "אסיר לן למבת עם עממיא" פירוש אסור לנו לישן יחדיו עם גויים, ורק בי"ד של דוד גזרו על יחוד עם גויים (ע"ז לו: ושם איתא שתלמידי ב"ש ובה"ה גזרו על יחוד עם גוי), וזה אינו לפי גירסת התרגום דילן [נוסח בני תימן] כי לפנינו כתוב "אסיר לן למבת עם גובריא" פירוש עם אנשים וזהו יחוד עם אשת איש שהוא מדאורייתא.

ה. צ"ב למה אמרה נעמי אל תמררו נפשי וכי מפני שרצו להתגיר יש לה מרירות נפש וצ"ע.

ו. הנה ברמב"ם (שבת פכ"ז ה"א) כתב דהיוצא חוץ לתחום אסור מדאורייתא רק ביוצא מהעיר י"ב מיל, ומדרבנן התחום הוא אלפיים אמה, ולכאן לפי"ז אמרה נעמי לרות את מצות תחומין מדרבנן ולא את הדין דאורייתא, וביבמות (זז:): איתא שאמרה נעמי לרות "אסיר לן תחום שבת" ושם אפשר לומר דמיירי בתחומין מדאורייתא וקאי על י"ב מיל כמו שכתב המהר"ץ חיות שם, אך מהתרגום כאן מוכח דגם מצוות דרבנן מודיעים לגרים כמו שהודיעה כאן נעמי לרות

למבת כחדא עם
גובריא אמרת רות
בכל אתר דתבתי
אבית אמרת נעמי
אתפקדנא למטר שית
מאה ותלת עשר
פקודיא אמרת רות מה
דנטרין עמיך אהא

אֵלֶּיךָ עֹמֵד עִמִּי וְאֵלֶיךָ אֱלֹהֵי: 11 בְּאֶשֶׁר תִּמְוֹתַי אֲמוֹת וְשֵׁם אֶקְבֵּר
בְּהָיְעֵשָׂה יְהוָה לִי וְכֹה לִי יוֹסִיף כִּי הַמְּוֹת יִפְרִיד בֵּינִי וּבֵינֶךָ: 12
וְתֵרָא כִּי־מִתְאַמְצֵת הִיא לְלֶכֶת אִתָּהּ וְתִתְחַדֵּל לְדַבֵּר אֵלַיִךְ: 13
וְתִלְכְּנָה שְׁתֵּיכֶם עַד־בּוֹאֲנָה בֵּית לָחֶם וַיְהִי כְּבוֹאֲנָהּ בֵּית לָחֶם

נטרא אנא כאלו הוו עמי מקדמת דנא אמרת נעמי אתפקדנא דלא למפלא פולחנא נוכראה אמרת רות אלהיך הוא אלהי: 11 אמרת נעמי אית לנא ארבע דיני מותא לחיביא רגימת אבנא ויקידת נורא וקטילת סיפא ועליבת סיפא קיסא אמרת רות בכל מה דתמותי אמות אמרת נעמי אית לנא בית קבורתא אמרת רות ותמן אהא קבירא ולא תוסיפי עוד למלאל כדנן יעביד ה' לי וכדנן יוסיף עלי ארום מותא יהי מפריש בניא ובעיך: 12 וחות ארום מאולמא היא למהך עמה ופקסת מלמלאל לה: 13 ואזלא תרויהון עד דעלן לבית לחם

תרגום ללשון הקודש

אל אשר תלכי אלך, אמרה נעמי נצטוונו לא לישן יחדיו עם אנשים, אמרה רות באשר תליני אליו, אמרה נעמי נצטוונו לשמור שש מאות ושלוש עשרה מצוות אמרה רות מה ששומרים עמך אשמור אני כאילו היו עמי מלפנים, אמרה נעמי נצטוונו לא לעבוד עבודה זרה אמרה רות אלוקיך אלוקי. (יז) אמרה נעמי יש לנו ארבע דיני מיתה לחוטיאים, סקילה באבנים, שריפה באש, הריגה בחרב, ותליה על עץ, אמרה רות באשר תמותי אמות, אמרה נעמי יש לנו בית קברות, אמרה רות ושם אקבר ואל תוסיפי עוד לדבר כה יעשה ה' לי וכה יוסיף עלי כי המוות יפריד ביני וביניך. (יח) ותרא כי מתאמצת היא ללכת איתה ותחדל לדבר אליה. (יט) ותלכנה שתיהן עד בואנה בית לחם והיא

יונה דדהבא

והריגה חמורה מחנק, ודלא כר"ש דשריפה חמורה מסקילה, וחנק חמור מהרג, דהרי כאן אמרה נעמי לרות את ארבעת דיני המיתה וביבמות (שם) איתא דמדודיעים את הגרים מקצת מצוות קלות וחמורות "דאי בעי ליפרוש יפרוש", וא"כ מסתבר דצריך להתחיל במצוות חמורות תחילה וא"כ במצוות קלות שאם תרצה לפרוש תפרוש מיד, ומזה שנעמי התחילה בסקילה שריפה הרג וחנק ש"מ דסקילה חמורה מהכל והרג חמור מחנק כרבנן,

והנה צ"ב מה שכתב התרגום שאמרה נעמי לרות "יש לנו בית הקברות" דהרי אם כל מה שהודיעה נעמי לרות את כל המצוות והדינים החמורים והקלים הוא כדי שאם תרצה לפרוש תפרוש, א"כ למה אמרה יש לנו בית קברות אדרבה דבר טוב הוא ששומרים על כבוד המת ואין לרות סיבה לפרוש בגלל זה, אלא ודאי כוונתה של נעמי היתה יש לנו בית הקברות מיוחד לנסקלים ונשרפים וכו' כדאיתא ביבמות (שם) כדי להודיעה שגם אחר שהורגים בד'

ז. כאן בא ליישב התרגום איך מוכח מ"עמך עמי" דחייבים לקיים תרי"ג מצוות, ועיין מהרש"א (יבמות מז:) שהקשה כן ותירץ בשני אופנים עי"ש, אמנם כאן פירש התרגום בפשיטות ד"עמך עמי" פירושו עמך עתה הוא עמי כבר מלפנים כלומר כאילו הייתי בשעת מתן תורה וקיבלתי כל מצוות התורה ושם נאמר "היום הזה נהיית לעם" וזהו "עמך עמי" בקבלת עול תרי"ג מצוות.

ואפשר לבאר באופ"א דלכא' איך נעמי אמרה שהתחייבנו בתרי"ג מצוות הרי היא פטורה ממ"ע שהזמן גרמא וכן יש מצוות שמויחדות רק למלך וכהנים וכו', אלא דע"י שכל כלל ישראל מקיימים ביחד המצוות חשיב שנצטוו כולם ביחד בתרי"ג ויבואו אלו וישלימו את אלו, לכן אמרה "עמך עמי" כלומר כולם נחשבים עם אחד וערבים זה לזה וכאילו כולם יחדיו מקיימים תרי"ג מצוות ודו"ק.

ח. משמע כאן דס"ל לתרגום כחכמים דאמרו בסנהדרין (מט:) דסקילה חמורה משריפה,

והיה כד עלן
לבית לחם
וארגישו כל יתבי
קרתא עליהון
ואמרא הדא
נעמי: ו אמרת
להון לא תהיון
קרן לי נעמי קרו
לי מרירי נפשא
ארום אמריר שדי
לי לחדא: כ אנא
מליא אזלי
מבעלי ומבני
וריקניא אתיבני
ה' מנהון למא דין
אתון קרן לי

וְתָהִם כָּל־הָעִיר עָלֵיהֶן וְתֹאמְרָנָה הַזֹּאת נְעֻמִי: ב וְתֹאמֶר אֵלֵיהֶן
אֶל־תִּקְרָאנָה לִי נְעֻמִי קְרָאן לִי מָרָא כִּי־הִמַּר שְׂדֵי לִי מְאֹד: כ אֲנִי
מִלֵּאָה הִלַּכְתִּי וּרְיָקָם הִשִּׁיבֵנִי יְהוָה לָמָּה תִּקְרָאנָה לִי נְעֻמִי וַיְהוֶה
עֲנָה בִּי וְשְׂדֵי הָרַע לִי: כב וּתְשֹׁב נְעֻמִי וְרוּת הַמּוֹאָבִיָּה כְּלַתְּהָ עִמָּה
הַשְּׂבָה מִשְׂדֵי מוֹאָב וְהָמָּה בָּאוּ בֵּית לָחֶם בְּתַחֲלַת קִצִּיר שְׁעָרִים: ג א
וּלְנְעֻמִי מִידַע (מוֹדַע קְרוּ) לְאִישָׁה אִישׁ גְּבוּר חֵיל מִמִּשְׁפַּחַת אֱלִימֶלֶךְ
וְשָׁמוֹ בְּעוּז: ד וְתֹאמֶר רוּת הַמּוֹאָבִיָּה אֶל־נְעֻמִי אֲלֶכֶה־נָּא הַשְּׂדֵה
וְאֶלְקַטָּה בַּשְּׂבָלִים אַחַר אֲשֶׁר אִמְצֵא־חֵן בְּעֵינֵי וְתֹאמֶר לָהּ לְכִי בְּתִי:
ה וּתְלַךְ וּתְבוֹא וּתִלְקַט בַּשְּׂדֵה אַחֲרֵי הַקִּצִּירִים וַיִּקַּר מִקְרָהּ חֲלֻקַּת

נעמי ומן קדם ה' אתסדה בן חובתי ושדי אבאיש לי: ו תבת נעמי ורות מואביתא כלתה עמה דתבת מחקל מואב ואנון אתו בית
לחם במעלי יומא דפסחא ובההוא יומא שריאו בני ישראל למחצד ית עומרא דארמותא דהוה מן שערי: ג א ולנעמי משתמודע
לגוברא גבר גבר תקוף באוריתא מן יחוס אלימלך ושמה בועז: ד ואמרת רות מואביתא לנעמי אייל כען לחקלא ואכנטו בשובלן
בטר דאשכח רחמן בעיננו ואמרת לה אייולי ברתי: ו ואולת ועלת וכנסת בחקלא בטר חצודיא וארע ארעהא אחסנת חקלא דהוה

תרגום ללשון הקודש

כבואנה בית לחם ותהום כל העיר עליהן ותאמרנה הזאת נעמי. (ב) ותאמר אליהן אל תקראנה לי נעמי קראנה לי מרת
נפש כי המר שדי לי מאוד. (כא) אני מלאה הלכתי מבעלי ומבני וריקם השיבני ה' מזה, למה זה תקראנה לי נעמי
ומלפני ה' הועד בי חטאי ושדי הרע לי. (כב) ותשב נעמי ורות המואבית כלתה עמה השבה משדי מואב, והמה באו
בית לחם בערב הפסח ובאותו יום התחילו בני ישראל לקצור את עומר התנופה שהוא משעורים. ג א ולנעמי
מודע לאישה איש גבור חיל גבור בתורה ממשפחת אלימלך ושמו בועז. (ד) ותאמר רות המואבית אל נעמי אלכה נא
השדה ואלקטה בשבלים אחר אשר אמצא חן בעיניו ותאמר לה לכי בתי. (ה) ותלך ותבא ותלקט בשדה אחרי

יונה דדהבא

באה לפרש לה כיצד חונקים לפי דיננו אלא
הסבירה לה כדרך שהמלכות חונקים בצוואר
בתלית קיסא כך חונקים בדיננו, ובהגהות על
הט"ו (לשכת סופרים) כתב שהגאון חת"ס היה
מפסקא אם אין התרגום על רות צדוקי, לדדין
לא היה חנק כי אם ע"י סודר, אמנם כבר כתב
שם המגיה שקודם לכן כתב המעתיק ליישב את
התרגום שבכתובות (ל: איתא שבזמן שלא היו
מיתות בי"ד היה מתקיים חנק ע"י תליה, וכתב
תוס' שם שמה שתלו בי"ד אב ובנו על שבעלו
נערה המאורסה (ב"מ פג:): הוא מדין חנק, ובספר
וזאת ליהודה להגרי"ח סופר (סל"ד) כתב דמצא
דאין השמועה הזו בשם החת"ס נכונה (שתרגום
רות הוא מצדוקי ח"ו), כי בשו"ת שלו (אבן העזר ח"א

מיתות בי"ד יש חילוק בין הגהרים ולא קוברים
את כולם ביחד ובה שפיר יתקיים הדין של "אי
בעי לפרוש יפרוש".

עוד יל"ע במה שכתב התרגום שאמרה נעמי
לרות שמיתת חנק היא תליה על עץ דלכאו' הוא
דלא כהלכה כי בסנהדרין (נב:) מבואר שמצוות
הנחנקין "היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו
ונותן סודר קשה לתוך הרכה וכורך על צווארו,
זה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שנפשו
יוצאת", וכאן אמרה נעמי שחנק זה תליה על
עץ,

ועיין בט"ז (אבן העזר ס"ז סקמ"ג) שהקשה קושיא
זו על התרגום ותירץ "שם לא באה נעמי אלא
לגלות לה מצות חנק שחונקים בצווארו, ולא

השדה לבעו אשר ממשפחת אלימלך: ה והנה בעו בא מבית לחם לקוצרים ויאמר לקוצרים יהוה עמכם ויאמרו לו יברכה יהוה: ה ויאמר בעו לגערו הנצב על הקוצרים למי הנערה הזאת: ו ויען הנער הנצב על הקוצרים ויאמר נערה מואביה היא השבה עם נעמי משדי מואב: ז ותאמר אלקטה נא ואספתי בעמרים אחרי הקוצרים ותבוא ותעמוד מאז הפקר ועד עתה זה שבתה הבית מעט: ח ויאמר בעו אל רות הלוא שמעת בתי אל תלכי ללקט בשדה אחר וגם לא תעבורי מזה וכה תדבקין עם נעמתי: ט עי ניד בשדה אשר יקצר ון והלכת אחרי הן הלוא צוי תי את הנערים לבלתי נגעך וצמת והלכת אל הכלים ושתית

באלומיא מא דמשתאר בתר חצוריא ואתת וקמת ואתעכבת כען מקדם צפרא ועד כען פון זעיר דין דיתבא בביתא צבחר: ה ואמר בועז לרות הלא קבילי מני ברתי לא תהכין למצבר שובלין בחקל אחרן ואף לא תעברי מכה למיזל לאומה אחרא והכא תתוספין עם עולימתי: ט תהא מסתכלא בחקלא דיחצודן ותהכין בתריוון הלא פקודית ית עולימאי דלא יקרבון בוך ובעדן דאת צהאי למאי

תרגום ללשון הקודש

הקוצרים ויקר מקרה, חלקת השדה שהיתה לבעוז אשר ממשפחת אלימלך. (ד) והנה בועז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים יהיה דבר ה' בעזרתכם ויאמרו לו יברכה ה'. (ה) ויאמר בועז לנערו שמונהו ניצב על הקוצרים לאיזה אומה הנערה הזו. (ו) ויען הנער שהתמנה ניצב על הקוצרים ויאמר נערה מואביה היא השבה עם נעמי משדי מואב והתגירה. (ז) ותאמר אלקטה נא ואספתי שבלים בעמרים מה שנשאר אחרי הקוצרים ותבוא ותעמוד ותתעכב מאז הבוקר ועד עתה, זה שיבתה הבית מעט. (ח) ויאמר בועז אל רות הלא שמעת בתי וקבלי ממני אל תלכי ללקוט שבלים בשדה אחר וגם לא תעבורי מזה ללכת לאומה אחרת וכה תדבקין עם נעומתי. (ט) תהיי רואה בשדה אשר יקצורון והלכת

יונה דהבא

והנה יש להוסיף דברמב"ם (סנהדרין פכ"ד ה"ד) כתב "שיש לבי"ד להלקות מי שאינו מחוייב מלקות ולהרוג מי שאינו מחוייב מיתה לעשות סייג לתורה, ומעשה ותלה שמעון בן שטח שמונים נשים ביום אחד באשקלון", ומסתבר לומר דכמו שמונת לבי"ד להרוג מי שאינו חייב כך מותר להם להמית במיתה שאינה ממש מארבע מיתות, כמו שמשמע ששמעון בן שטח תלה שמונים נשים ולא עשה להם חניקה ע"י סודר, א"כ אפשר דזה כוונת התרגום שנעמי אמרה לרות שיש כח ביד חכמים להרוג בארבע מיתות ואפ"ל לא כמו שההלכה מחייבת אלא כראות עיניהם לפי הוראת שעה.

סע"ד הביא דברי הט"ז הנ"ל שהוכיח מתרגום רות ולא העיר כלום, וגם בדרשותיו (ח"ב עמוד רח"צ) תירץ את דברי התרגום הנ"ל דמיירי על התליה שאחר הסיקלה ולא כתב שאין לסמוך על דברי התרגום, ושם הגרי"ח הוכיח כדברי הט"ז כי הרי שאר המיתות שהזכירה נעמי אינם לפי התורה ממש כי הרי סקילה היא ע"י דחיה מג' קומות ולא סקילה באבנים וכן שריפה היא ע"י נתינת פתילה של אבר לתוך בני מיעי ולא כמו שכתב התרגום שריפה באש, ע"כ שכוונת נעמי היתה להסביר לרות את דין ארבע מיתות כעין שעושים המלכות בהרוגיהם.

מֵאֲשֶׁר יִשְׁאֲבוּן הַנְּעָרִים: • וְתַפּוּל עַל-פְּנֵיהֶּ וְתִשְׁתַּחֲוּ אַרְצָה
וְתֵאמַר מֶרְאִי אֵלָיו מִדְּוַעַ מְצֵאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ לְהַכִּינֵנִי וְאֲנֹכִי
נִבְרָיָה: יא וַיַּעַן בְּעַז וַיֹּאמֶר לָהּ הֲגֵד הַגֵּד לִי כָּל אֲשֶׁר-עָשִׂיתִי

ואנא מעמא נוכראה מבנתהון דמאב ומעמא דלא אדכי למיעל בקהלא דה': * ואתבי בועז ואמר לה אתחואה אתחוא לי על מימר חכימא דכד גזר ה' לא גזר על נוקביא אלהין על גבריאי ואתאמר עלי בנבואה דעתידין למפק מניך מלכין ונביאין בנין טיבותא

תרגום ללשון הקודש

אחריהן הלא ציווית את הנערים לבלתי נגעך בזמן שתצמאי למים והלכת אל הכלים ושתית מים מאשר ישאבוון הנערים. (י) ותפול על פניה ותשתחו ארצה ותאמר אליו מדוע מצאתי חן בעיניך להכניני ואנוכי מעם נכרי מבנות מואב ומעם אשר לא הותר לבוא בקהל ה'. (יא) ויען בועז ויאמר לה הגד הוגד לי על דברי החכמים * שכשגזר ה' לא גזר על הנקבות אלא על האנשים ונאמר לי בנבואה שעתידיים לצאת ממך מלכים ונביאים * בגלל הטובה שעשית עם

יונה דדהבא

דוד לבוא בקהל אין שומעין לו, ותירצו שמואל ובי"ד קיים ואפשר לברר שההלכה אמת, וא"כ קשה גם על בועז שאמר הלכה זו ופרסמה אחר שבא מעשה לידו, דעכשיו רוצה רות להינשא או לגואל או לבועז ולכן אסף עשרה אנשים ודרש וא"כ אין שומעין לו ע"ז, אלא מוכח דכבר דרש הלכה זו עפ"י חכמים כמו שכתב בתרגום כאן, שהיה זה בזמן שרות אמרה לו שאינה ראויה לבוא בקהל ועדיין אינה יכולה לינשא כלל, והוי קודם מעשה ושפיר שומעין לו לבועז שאמר שקיבל מפי החכמים לדרוש דרשא זאת, אמנם לפי מה שפירש תוס' (ביבמות שם) דאפי' אחר מעשה שומעין לו, ורק כאשר הוא נוגע בדבר כעמשא שנשא את בת ישי אחות דוד אז אין שומעין לו, אך מי שאינו נוגע בדבר אף אחר מעשה יכול להורות את ההלכה, א"כ אפשר לומר דבאמת בועז לא ידע קודם לכן דרשא זו אלא רק כשפרסם את הדבר ע"י הזקנים (ודלא כהתרגום) והיה יכול להורות את ההלכה הזו גם אחר שבא מעשה לידו כיון דעדיין לא נחשב נוגע בדבר ודו"ק.

י. במגילה (י.) איתא "כל כלה שהיא צנועה בבית חמיה זוכה ויוצאין ממנה מלכים ונביאים", והוכיחו מתמר וכו' עי"ש, ולכא' כאן בתרגום מבואר דכיון שעשתה רות חסד עם חמותה זכתה ויצאו ממנה מלכים ונביאים, וצ"ב.

ט. משמע דרק עתה הוגד לו דבר זה ולא נתחדשה הלכה זו עד עכשיו, דהרי רות אמרה כמבואר בתרגום (פסוק י') "ואנוכי נכריה מבנות מואב ומעם שלא הותר לבוא בקהל ה'", אבל עתה כשנתחדש עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית יכל לנחם אותה שמותרת בקהל כמו שאמרה אח"כ (פסוק י"ג) "כי נחמתני והכשרתני לבוא בקהל ה'",

ובכתובות (י:): איתא דמה דכתיב ברות (לקמן פרק ד ב) "ויקה עשרה אנשים מזקני העיר ויאמר שבו פה" ביאר ר' אבהו דאספם כדי לדרוש "עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית" ולפרסם הדבר כיון שעוד לא היה מפורסם הידוש זה כמו שנתבאר, וצ"ל דאף שפרסם בועז את הדבר רק עכשיו ע"י עשרה זקנים, מ"מ ידע את ההלכה כבר קודם לכן כשדיבר עם רות כמו שכתב התרגום כאן שהוגד לו ע"י החכמים שצריך לדרוש "עמוני ולא עמונית",

ובזה נראה דמיושב הא דקשיא איך דרש בועז להתיר עמונית ומואבית הרי איתא ביבמות (עז.) דיתרא הישראלי חגר חרבו בזמן שרצו לפסול את דוד מלבוא בקהל ואמר "כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית", והקשו בגמ' וכי מהימן והרי כל ת"ח שמורה הלכה ובא, אם קודם מעשה אמרה שומעין לו ואם לאו אין שומעין לו, וכיון שאמר זאת אחר מעשה כדי להתיר את

דעברת עם חמתוך
דפרנסת יתה בטר
המית בעליך ושבתק
דחלתוך ועמך אבוך
ואמך וארע ילדותך
ואולת לאתגירא
ולמתב בין עם דלא
אשתמודע לך
מאתמלי ומדקמוהי: י
יגמול ה' לך גמול טב
בעלמא הדין על

את־חַמוּתְךָ אַחֲרַי מוֹת אִי־שֶׁךְ וְתַעֲזָבִי אֲבִיךָ וְאִמְךָ וְאָרְצִי
מוֹלְדְתְךָ וְתִלְכִי אֶל־עַם אֲשֶׁר לֹא־יָדַעְתָּ תְּמוּל שְׁלֹשׁוֹם: יב יִשְׁלַם
יְהוָה פְּעֻלְךָ וְתִהְיֶי מוֹשְׁבֵרְתְךָ שְׁלֹמָה מֵעַם יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל
אֲשֶׁר־בָּאת לְחַסוֹת תַּחַת־כְּנָפָיו: יג וְתֹאמַר אִמְצֵא־חֵן בְּעֵינֵיךָ
אֲדַנִּי כִּי נִחְמַתְנִי וְכִי דִבְרַתְךָ עַל־לֵב שִׁפְחָתְךָ וְאֲנֹכִי לֹא אֶהְיֶה
כְּאַחַת שִׁפְחֹתֶיךָ: יד וַיֹּאמֶר לָהּ בְּעֵז לְעַת הָאֹכֵל גֹּשֵׁי הָלֶם וְאִכְלָתָּ

עובדך טב ויהי אגריך שלים לעלמא דאתי מן קדם ה' אלהא דישראל דאתת לאתגירא ולאחכאה תחות טלל שכינת יקריה
ובההיא זכותא תשתויבי מן דין גהינם למחוי חולקין עם שרה ורבקה ורחל ולאה: יג ואמרת אשכח רחמינ בעינך ברוני ארום נחמתני
לאכשורתני למדכי למיעל בקהלא דה' וארום מלילתא תנחומין על לבא דאמךך דאבטחתיני למחסן עלמא דאתי הי כצדיקתא
ואנא לית לי זכו למחוי לי חולקא לעלמא דאתי אפילו עם חדא מן אמהתך: יד ואמר לה בועז דעדן סעודתא קריבי הלכא ותיכלין

תרגום ללשון הקודש

חמותך שפרנסת אותה אחר שמת בעלך, ועזבת אלוהיך ועמך אביך ואמך וארץ מולדתך ותלכי להתגיייר ולשבת בין
עם אשר לא נודע לך מתמול שלשום. (יב) ישלם ה' לך פועל טוב בעולם הזה על מעשך הטוב, ותהי משכורתך שלמה
לעולם הבא "מלפני ה' אלוקי ישראל אשר באת להתגיייר ולחסות תחת כנפיו, ובזכות ההיא תנצלי מדינה של גיהנום
להיות חלקך עם שרה ורבקה ורחל ולאה. (יג) ותאמר אמצא חן בעיניך אדוני כי נחמתני להכשירני (להטהר) לבוא
בקהל ה'" ² וכי דיברת תנחומים על לב שפחתך שהבטחתי לירש עולם הבא בזו הצדקות ואני אין לי זכות להיות לי
חלק לעולם הבא אפי' עם אחת משפחותיך. (יד) ויאמר לה בועז לעת האוכל גושי הלום ואכלת מן הלחם וטבלת פתך

יונה דהבא

נעמי בקשה למצוא לרות מנוח ולכן אמרה לה
ללכת אל בועז הגורן וכו' ולכא' מדוע לא
עשתה כן מיד כשהגיעו לארץ ישראל דע"י
שתנשא תוכל לפרנס את עצמה ואת חמותה
ללא כל קושי, אלא דעדיין לא ידעו את ההלכה
שמותרת היא בקהל ה' עד שאמר לה בועז.
והנה רות באה אל נעמי ואמרה לה שבעז אמר
"עם הנערים אשר לי תדבקין עד אם כלו את כל
הקציר אשר לי" וכתב המלבי"ם שם דבאמת
הוא אמר לה "וכה תדבקין עם נערוותי" רק
"כאשר היא היתה מואביה ושם אין מתרחקים
מן הנערים לא הבינה לדייק בדבריו וחשבה
שכוונתו שתדבק עם אנשיו, שהנערים היו עיקר
אצלה שחשבה שאחד מהם ישא אותה", אמנם
נראה נראה דחוק לומר שכך חשבה רות
הצדקת, (דהרי נעמי לימדה אותה את כל המצוות קודם
שנתגייירה ובודאי גם אחרי) אלא דלפי מה שנתבאר
לעיל מיושב היטב, דכיון שחידש לה בועז
שמותרת היא לבוא בקהל רצתה לרמוז לנעמי

יא. בביאור הגר"א לדברי הימים (ב' טו, ז) כתב
"זוה הדבר שבירך בועז את רות שישלם לה ה'
פי שניים כאשר ישלם לרעהו הישראלי
העמוסים מני בטון, היינו פעולת כל עבודת
פרטים, ושכר חלף משך העבודה כולה וזהו
ישלם ה' פעלך ותהי משכורתך שלמה", ושם
ביאר באריכות ד"פעולה" הוא עבור כל מעשה
ומעשה באופן פרטי, ו"משכורת" הוא דבר כללי
על כל מה שעובד לו ומשתעבד אליו והפעולה
משתלמת בעוה"ז ואילו השכר שהוא חלף
עבודת האדם את ה' בכללותו זהו בעוה"ב,
ומקור דבריו לכא' הוא התרגום כאן שכתב
שישלם לה ה' פועל טוב בעוה"ז, ואילו שכר
שלם רק לעוה"ב.

יב. הנה עד עכשיו סברה רות דאסורה היא
לבוא בקהל כדאיתא לעיל, ומה שהתגייירה היה
רק כדי לשמור מצוות ה' לשם שמים ממש ולא
כדי להינשא לאדם מישראל, ומוכח כן, דהנה

מִן־הַלֶּחֶם וּמִבֶּלֶת פֶּתַךְ בַּחֲמִין וּתְשֹׁב מִצֵּד הַקְּצָרִים וַיִּצְבֹּט לָהּ קָלִי
וּתְאַכַּל וּתִשְׁבַּע וּתְתַר: 10 וּתְקַם לִלְקַט וַיֵּצֵא בְּעֵז אֶת־נַעֲרָיו לֵאמֹר
גַּם בֵּין הַעֲמֻרִים תִּלְקַט וְלֹא תִכְלִי מִוֹה: 11 וְגַם שׁוּל־תְּשׁוּלוּ לָהּ
מִן־הַצְּבֹתִים וְעֹזְבֹתֵם וְלִקְטָה וְלֹא תִנְעֲרוּ־בָהּ: 12 וּתִלְקַט בַּשָּׂדֶה
עַד־הָעֶרֶב וּתַחבֹּט אֶת אֲשֶׁר־לִקְטָה וַיְהִי כַּאֲיֶפֶה שְׁעָרִים: 13 וּתִשָּׂא
וּתָבֹא הָעִיר וּתִרְאֵה מְמוֹתָהּ אֶת אֲשֶׁר־לִקְטָה וּתּוֹצֵא וּתְתַן־לָהּ אֶת
אֲשֶׁר־הוֹתֵרָה מִשְׁבַּעֶיהָ: 14 וּתְאַמֵּר לָהּ מְמוֹתָהּ אֵיפֶה לִקְטַת הַיּוֹם
וְאַנְהָ עֲשִׂיתִי וַיְהִי מִכִּירָךְ בָּרוּךְ וּתְגַדֵּל לְחֻמּוֹתָהּ אֶת אֲשֶׁר־עָשִׂתָהּ עִמּוֹ
וּתְאַמֵּר שֵׁם הָאִישׁ אֲשֶׁר עָשִׂיתִי עִמּוֹ הַיּוֹם בְּעֵז: 15 וּתְאַמֵּר נַעֲמִי

מן לחמא וטמיילא
סעדיך בתבשילא
דאתבשל בחלא
ויתיבת מסטר
חצודיא ואושיט לה
קמח קלי ואכלת
ושבעת ואשארת: 10
וקמת למצבר
שובלין ופקיד בעזי
ית עולימוהי למימר
אף בני אלומיא
תהי צברא ולא
תכספונה: 11 ואף
מתר תתירון לה מן
אסיריא ותשבקון
למהוי צברא ולא

תנזפון בה: 12 וצברת שובלין בחקלא עד רמשא ורשת ית שובלין דצברת והוה שיעורהון בתלת סאין שערין: 13 וסוברת ועלת לקרנא
וחות חמתה ית מה דכנשת ואפיקת מן תרמיילא ויהבת לה ית מוזנא דאשתאר לה משבעה: 14 ואמרת לה חמתה לאן צברת יומא
דין ולאן אשתרלת למעבד יהי גוברא דאשתמודע לך מברך וחויאת לחמתה ית דאשתרלת למעבד עמיה ואמרת שום גוברא
דאשתרלית למעבד עמיה יומא דין מתקרי בעז: 15 ואמרת נעמי לכלתה מברך הוא מפום קודשא דה' דלא שבק טיבותיה עם חייא

תרגום ללשון הקודש

תבשיל שהתבשל בחומץ 10 ותשב מצד הקוצרים ויצבט לה קמח קלי ותאכל ותשבע ותותר. 11 (טו) ותקם ללקט
שבלים, ויצאו בעוז את נעריו לאמר גם בין העמרים תלקט ולא תכלימוה. 12 (טז) וגם שול תשולו לה מן הצבתיים ועזבתם
וליקטה ולא תנערו בה. 13 (יז) ותלקט שבלים בשדה עד הערב ותחבוט את השבלים אשר ליקטה והי מספרם כשלוש
סאין שעורים. 14 (יח) ותשא ותבוא העיר ותרא חמותה את אשר אספה ותוציא מהתרמיל ותתן לה את המזון אשר
הותרה משבעה. 15 (יט) ותאמר לה חמותה איפה לקטת היום ואנה השתדלת לעשות יהי האיש שהכירך ברוך, ותגד
לחמותה את אשר השתדלה לעשות עמו ותאמר שם האיש אשר השתדלתי עמו היום נקרא בעז. 16 (כ) ותאמר נעמי

יונה דהבא

שמואל בר נחמני אמר רמז רמז לה עתיד בן
לצאת ממך שמעשיו קשיין כחומץ ומנו מנשה,
ובמדרש (רות פ"ה אות ו') כתיב "וטבלת פיתך
בחומץ דרך הקוצרים להיותן טובלים בחומץ
פיתן, אמר ר' יונתן מכאן שמוציאים מיני
חמצנים לגרנות" ומשמע שהיו טובלים פיתם
בחומץ ממש, אמנם התרגום כאן ס"ל דחומץ
שואמר קרא מיירי בתבשיל שהתבשל בחומץ
ודלא כפשטות המדרש, ואפשר לפ"ז דלא ס"ל
לתרגום כר' אלעזר (בשבת) שיש ראייה מכאן
שהחומץ יפה לשרב, דהרי בתבשיל אין החומץ
בעין רק טעם חומץ וע"ז מסתמא לא אמרו
שהחומץ יפה לשרב, אלא ס"ל כר' שמואל בר
נחמני דאמר רמז רמז לה שעתידי בן לצאת

שבועז לימד אותה הלכה זו, לכן אמרה לה
שואמר לי תדבקין עם הנערים כלומר שמות לי
לבוא בקהל ה' ולהינשא, אך נעמי שלא ידעה
את ההלכה שמואבי ולא מואבית אמרה לה "טוב
בתי כי תצאי עם נערותיו" כלומר אל תאמרי
שמות לך לבוא בקהל דהרי כתיב לא יבוא
עמוני ומואבי בקהל ה', ואם כן אין זה דרך
צניעות שתבואי בין נעריו אלא טוב לך שתצאי
עם נערותיו לבד, אמנם אח"כ שכבר ישבה אצל
חמותה וסיפרה לה תוכן דברי בעוז, הבינה נעמי
שלפי הדין מותרת רות להינשא ע"כ מיד
הזדרזה וחיפשה לה מנוח שבועז ישאנה.

יג. הנה בשבת (ק"ג:) איתא "וטבלת פיתך בחומץ,
א"ר אלעזר מכאן שהחומץ יפה לשרב, ר'

ועם מימיתא ואמרת לה נעמי קריב לנא גוברא מפריקנא הוא: כא ואמרת רות מאוביתא אף ארום אמר לי עם עולימאי דילי תתוספין עד זמן דכודי ישיון ית כל חצדא דילי: כב ואמרת נעמי לרות כלתה שפיר ברתי ארום תפקין עם עולימתי ולא יערעון בך בחקל אחר: כג וארבת בעולימתי דבועז למעבר עד דשיצי חצד שערין וחצד חטין ותיבת עם חמתה: ג ואמרת לה נעמי חמתה ברתי בשבועה לא אניח עד זמן דאתבע לך ניחא בגין דייטב לך: ד וכען הלא בועז דאשתמודע לנא דהוית בחקלא עם עולימתי הא הוא מבדר ית אדר שערין

לכלתה ברוך הוא לי הוה אשר לא עוב חסדו את החיים ואת המתים ותאמר לה נעמי קרוב לנו האישי מגואלנו הוא: כא ותאמר רות המואביה גם | פי אמר אלי עם הנערים אשר לי תדפקין עד אם כלו את פל הקציר אשר לי: כב ותאמר נעמי אל רות כלתה טוב בתי כי תצאי עם נערותי ולא יפגעו בך בשדה אחר: כג ותדבק בנערות בעז ללקט עד פלות קציר השעורים וקציר החטים ותשב את חמותה: ג ותאמר לה נעמי חמותה בתי הלא אבקש לך מנוח אשר ייטב לך: ד ועתה הלא בעז מדעתנו אשר הית את נערותי הנה הוא זרה את גרן השערים הלילה: ד ורחצת | וסבת ושמת שמלתך (שמלתך קרי) עליך וירדתי (וירדת קרי) הגרן אל תודעי לאיש עד פלות לאכל ולשתות: ד ויהי בשכבו וידעת את המקום אשר ישכב שם ובאת וגילית מרגלותי ושכבתי (וושכבת קרי) והוא יגיד לך את אשר תעשין: ה ותאמר אליה פל אשר תאמרי (אלי קרי) אעשה: ו ותרד הגרן ותעש בכל אשר צויתה חמותה: ז

ברוחא דבלייל: ו תחלילי במיא ותסוכי בסומגין ותשוויא תכשיטיך עלך ותיחתיך לאדרא לא תתפרסמי לגוברא עד שיצויתיה למיכל ולמשת: - ויהי בעדן משכבי דמכיה ותדעין ית אתרא דידמוך תמן ותיעלין ותגלייא ית רגלוי ותדמוכי ותהא שאלה מנה עיטא והוא יחוי לך בחכמתיה ית דתעבדין: - ואמרת לה כל דתימרין לי אעביד: ו נחתת לאדרא ועבדת ככל דפקירתה חמתה: :

תרגום ללשון הקודש

לכלתה ברוך הוא מפי ה' אשר לא עוב חסדו את החיים ואת המתים ותאמר לה נעמי קרוב לנו האישי מגואלנו הוא. (כא) ותאמר רות המואביה גם כי אמר אלי עם הנערים אשר לי תדפקין עד אם כלו את כל הקציר אשר לי. (כב) ותאמר נעמי אל רות כלתה טוב בתי כי תצאי עם נערותי ולא יפגעו בך בשדה אחר. (כג) ותדבק בנערות בועז ללקט עד כלות קציר השעורים וקציר החטים ותשב את חמותה. ג (א) ותאמר לה נעמי חמותה בתי בשבועה שלא אניח לך עד אבקש לך מנוח בשביל שייטב לך. (ב) ועתה הלא בועז מודעתנו אשר היית בשדה עם נערותי הנה הוא זורה את גורן השעורים ברוח הלילה. (ג) ותרצצי במים ותסוכי בשמים ושמת תכשיטיך "עליך וירדת הגורן אל תודעי לאיש עד כלותו לאכול ולשתות. (ד) ויהי בזמן שכבו לישון וידעת את המקום אשר ישכב שם ובאת וגילית מרגלותי ושכבת ותהי שואלת ממנו עצה והוא יגיד לך בחכמתו את אשר תעשין. (ה) ותאמר אליה כל אשר תאמרי אלי אעשה. (ו)

יונה דדהבא

שבת קיג): ותירצו בגמ' שם "א"ר אלעזר אלו בגדים של שבת" ופרש"י "אלא שמלות מיוחדות והיינו של שבת", אמנם לפי התרגום כאן ל"ק דשמלותיך הם תכשיטים, ולפני שירדה אל הגורן לא שמה את התכשיטים רק כשבאה שם.

ממנה שמעשיו קשין כחומץ, דאף דמיירי הכא בתבשיל שנתבשל בחומץ שפיר יש בזה רמז לבן שמעשיו קשין כחומץ. יד. נראה דבזה בא התרגום ליישב מהו ושמת שמלותיך עליך, "וכי ערומה היתה" (לשון רש"י

וַיֹּאכַל בְּעֵז וַיִּשֶׁתׁ וַיִּיטֵב לָבֹו וַיָּבֵא לְשֹׁכֵב בְּקֶצֶה הָעֵרְמָה וַתִּבְאֵ
 בְּלֵט וַתִּגַּל מְרֻגְלוֹתָיו וַתִּשְׁכַּב: ה וַיְהִי כַחֲצֵי הַלַּיְלָה וַיַּחֲרֵד הָאִישׁ
 וַיִּלְפַת וַהֲגַה אִשָּׁה שְׁכֵבֶת מְרֻגְלוֹתָיו: ו וַיֹּאמֶר מִי־אַתָּ וַתֹּאמֶר
 אֲנוּכִי רֹוֹת אֲמַתְךָ וּפְרִישֶׁת כְּנַפְךָ עַל־אֲמַתְךָ כִּי גֵאל אֶתָּה: י

ודמכת: ה וזהו בפלגות ליליא ותוה גוברא ורתית ואתרכיך כלפתא בשריה מן רתיתא וחוא אתתא דמכא לקביל רגלוי וכבש יצריה ולא קריב לותה היכמא דעבר יוסף צדיקא דסריב למקרב לות מצריתא אתת רבוניה והיכמא דעבר פלטיאל בן ליש חסידא דנעץ סיפא בין מימריה ובין מיכל בת שאול אתת דוד דסריב למקרב לותה: ו ואמר מן את ואמרת אנא רות אמתך ויתקרי שמך על

תרגום ללשון הקודש

וּתְרַד הַגּוֹרֵן וְתַעֲשׂ כֻּלְּ אִשְׁרֵי צִיּוּתָהּ חֲמוּתָהּ. (ז) וַיֹּאכַל בְּעֵז וַיִּשֶׁת וַיִּיטֵב לִיבּוֹ וַיִּבְרַךְ אֶת שֵׁם ה' שֶׁקִּיבַל תְּפִילָתוֹ¹² וְהַסִּיר הָרַעַב מֵאַרְץ יִשְׂרָאֵל וַיְבִיאוּ לְשֹׁכֵב בְּקֶצֶה הָעֵרְמָה וַתְּבֹאוּ רֹוֹת בְּלֵט וַתִּגַּל מְרֻגְלוֹתָיו וַתִּשְׁכַּב. (ח) וַיְהִי כַחֲצֵי הַלַּיְלָה וַתִּמָּה הָאִישׁ וַיַּחֲרֵד וַהֲתִרְכַּךְ¹³ בְּשֵׂרוֹ כִלְפַת מִן הַחֲרָדָה, וַיִּרְא אִשָּׁה שׁוֹכֵבֶת לְמֻרְגְלוֹתָיו וְכַבֵּשׁ יִצְרוֹ וְלֹא קָרַב אֵלָיָה כְּמוֹ שַׁעֲשֵׂה יוֹסֵף הַצַּדִּיק שֶׁמָּאֵן לָקְרַב אֶל הַמְצֻרִית אֲשֶׁת אֲדוֹנָיו, וְכְמוֹ שַׁעֲשֵׂה פִלְטִיָּאל בֶּן לִישׁ הַחֲסִיד שֶׁנִּעֶץ חָרַב בֵּינוֹ וּבֵין מִיכַל בַּת שְׂאוּל אֲשֶׁת דָּוִד שֶׁמָּאֵן לָקְרַב אֵלָיָה. (ט) וַיֹּאמֶר מִי אַתָּה וַתֹּאמֶר רֹוֹת וַתֹּאמֶר וַיִּקְרָא שִׁמְךָ עַל אֲמַתְךָ

יונה דדהבא

שפיטתו הושיע את ישראל מהאויבים, אמנם סו"ס היה רעב בעצם מצד שנגזרה גזירת רעב, וע"ז התפלל בועז החסיד ונתבטל רעב זה, ולכן הזכיר אותו התרגום בשם בועז דבשם זה נזכר במגילת רות שהיה גבור בתורה וחסיד (כדאיתא בתרגום ריש פרק ב' "איש גבור חיל גבור בתורה") ובחסידותו התפלל והציל את ישראל מהרעב, וזה כוונת התרגום כאן שהודה בועז ובירך את ה' שקיבל את תפילתו והסיר את הרעב מן הארץ, דמה שהיה שופט וסרו האויבים עדיין אינו מספיק כיון שהיתה גזירת רעב, ע"כ אחרי תפילתו שעל ידה סר הרעב הודה לה' על כל הטובה.

טז. הנה בסנהדרין (יט): איתא "מאי וילפת, אמר רב שנעשה בשרו כראשי לפתות" ופרש"י "בשרו אבר, כראשי לפתות נתקשה ואעפ"כ כבש יצרו", ומשמע דכוונת רש"י דלפת הוא ירק קשה ובשרו נתקשה כלפת, אמנם בתרגום כאן מבואר דהתרכך בשרו כלפת מהפחד ומשמע דלפת הוי דבר רך, וצ"ע דתרת דסתרי הם, ובאמת בברכות (נו). מבואר דלפת הוא דבר קשה במעשה דבר הדיא ורבא שראה רבא בחלומי "תרי גרגלידי דלפת, אמר ליה בר הדיא

טז. הנה לקמן (סוף פרק ד') איתא בתרגום "אבצן השופט הוא בועז הצדיק שבזכותו ניצלו עם בית ישראל משונאייהם ובגלל תפילתו סר הרעב מארץ ישראל" וכן לעיל (פרק א' ו') איתא בתרגום "כי פקד ה' את עמו לתת להם לחם בגלל זכותו של אבצן השופט ובתפילתו שהתפלל לפני ה' הוא בועז החסיד".

ונראה דשני ענינים יש כאן, זכותו של אבצן ותפילתו של בועז, דהרי בשופטים (יב, ה) כתיב שהיה אבצן שופט בעת ההיא את ישראל, ובמשך כל ימות השופטים היו אויבים באים על ישראל בגלל חטאייהם, והיו שוללים את ממונם ומשתעבדים בהם ולוקחים את תבואתם, עד שהיו זועקים להקב"ה וניצלים ע"י שופט שהעמיד להם ה' כדכתיב בריש שופטים (ב, יד), א"כ הרעב שהיה בימי שופט השופטים הגיע בגלל שתי סיבות, האחת בגלל שהיו האויבים שוללים את תבואתם, והשניה שהיתה גזירת רעב בארץ כמו שהיה אצל אברהם ויצחק וכו', אמנם בזכותו של אבצן שהיה שופט את ישראל ניצלו מאויביהם וזוהי ההצלה הראשונה שלא ישלטו האויבים בישראל ולכן נזכר בזה שמו של אבצן שבשם זה נזכר בתור שופט, שבזכות

וַיֹּאמֶר בְּרַ וְכָה אֶתְּ לִי הוּהּ בְּתוּי הִי טַבְּתַתְּ חֶסֶדְךָ הָאֲחֵרוֹן
 מִן־הָרֵאשׁוֹן לְבַלְתִּי־לְכַת אַחֲרֵי הַבְּחוּרִים אִם־דָּל וְאִם־עֲשִׂיר: יא
 וְעַתָּה בְּתִי אֶל־תִּירָאִי כֹל אֲשֶׁר־תֵּאמְרֵי אֶעֱשֶׂה־לְךָ כִּי יוֹדַעַ
 כֹּל־שֶׁעַר עַמִּי כִּי אֲשַׁת חוּל אֶתְּ: יב וְעַתָּה כִּי אֲמַנֶּם כִּי אִם (אם קרי
 ולא כתיב) גֹּאֵל אֲנֹכִי וְגַם־יֵשׁ גֹּאֵל קָרוֹב מִמֶּנִּי: יג לִינִי | הַלְּיֹלָה וְהִיָּה
 כִּבְקָר אִם־יִגְאָלְךָ טוֹב יִגְאָל וְאִם־לֹא יִחְפֹּץ לְגִאֲלֶךָ וְיִגְאָלְתִּיךָ

רבין למעבד זנו עמחון אם מסכין ואם עתיר: » וכען ברתי לא תדחלין כל דתימרין לי אעביד לך ארום גלי קדם כל יתבי תרע
 סנהדרין רבא דעמי ארום אתתא צדיקתא את ואית בך חילא לסוברא ניר פיקודיא דה: » וכען ארום בקושטא ארום פריק אנא
 ואף אית פריק אחרן דחזי ליה למפרק יתיר מני: » ביתי בליליא ויהי בצפרא אם פירקן גוברא דחזי ליה למפרקן מדאורייתא הרי

תרגום ללשון הקודש

לישאני לאשה כי גואל אתה. (י) ויאמר ברוכה את לה' בתי היטבת חסדך האחרון מן הראשון, הראשון שהתגיירת" והאחרון שעשית עצמך כאשה שומרת ליבם צעיר עד זמן שיגדל לבלתי לכת אחרי הבחורים לזנות עמם אם דל ואם עשיר. (יא) ועתה בתי אל תיראי כל אשר תאמרי אעשה לך כי גלוי לפני כל יושבי שער סנהדרין הגדול של עמי כי אשה צדיקה את ויש בך כח לשאת עול מצוות ה'. (יב) ועתה כי באמת כי גואל אנוכי וגם יש גואל אחר שראוי לו לגאול יותר ממני. (יג) ליני הלילה והיה בבוקר אם יגאלך האיש שראוי לו לגאלך מהתורה הרי טוב ויגאל לחיים, ואם

יונה דדהבא

חסד יש בזה, ונראה כוונתו דכיון שלא ידעו עדיין את ההלכה של עמוני ולא עמונית כנ"ל, נמצא דרות כשהתגיירה ידעה שלא יהיה מי שישאנה מבני ישראל ובכ"ז רצתה להתגייר כדי ליכנס תחת כנפי השכינה, ואפי' אחר שאמר לה בועז שמותרת היא בקהל כי דרשו חכמים "מואבי ולא מואבית" וא"כ יכולה היא לינשא לבחורים הצעירים, בכ"ז הלכה אחרי בועז ע"כ דרצונה הוא לשם שמים ואין כאן פניה לדברים אחרים, וזהו "היטבת חסדך" כלומר שהחסד הזה גדול מן הראשון כיון דבזה התגלה דכוונתך כשהתגיירת ע"ד לא להנשא, לא היה משום שאין ברירה כי "לא יבוא עמוני ומואבי" ואסור לה לבוא בקהל ה', אלא אף אם היו אומרים לה אז "עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית" כלומר שמותר לה לינשא, גם אז כוונת גירותה היתה לשם שמים ולא משום שנתנה עיניה בבחורים, והראיה, דעכשיו שידעה הלכה זו בכ"ז הלכה אחר בועז ולא אחר הבחורים.

תרין קולפי בלעת" ופרש"י "מכת מקל עב בראשו כראשי לפתות" ומשמע שלפת הוא דבר קשה כמו מקל,

ונראה דיש חילוק בין ראשי לפתות ללפת עצמה, דהרי הלפת הוא מאכל שמתרכך מאוד ע"י בישול כידוע, אבל ראשי הלפת קשים הם ביותר כמו שכתב תוס' בחולין (צט: ד"ה בראשי לפתות) שהחלק הקשה שבלפת הוא השורשים שבקרקע שנקרא ראשי לפתות, ומשמע מדבריו דדוקא זה קשה אך הירק עצמו אינו קשה אלא רך עי"ש, א"כ רש"י בסנהדרין מיירי בראשי לפתות שהוא דבר קשה, אמנם התרגום מיירי בלפת עצמה כמו שמדוקדק בדבריו שלא כתב כלשון הגמ' כראשי לפתות אלא אתרכיך **כלפתא** ובאמת היא רכה כשמבשלים אותה ולכן כתב שהתרכך בשרו כלפת מהפחד.

יז. ברש"י כאן פירש ש"חסדך הראשון" הוא "אשר עשית עם חמותך", אבל בתרגום כאן פירש "חסדך הראשון" שהתגיירת, ולכאו' איזה

אָנְכִי חַיִּי יְהוָה שְׁכַבְי עַד־הַבֹּקֶר: יד וְתִשָּׁכַב מִרְגְּלוֹתַי עַד־הַבֹּקֶר
וְתִקַּם בַּטְרוֹם (בְּטָרָם קרי) יִפְרֵי אִישׁ אֶת־רַעְהוּ וַיֹּאמֶר אֶל־יְוֹדָע
כִּי־בָאָה הָאִשָּׁה הַגֵּרָן: טו וַיֹּאמֶר הָבִי הַמִּטְפַּחַת אֲשֶׁר־עָלַיךָ

טב ויפרוק לחיי ואם לא יצבי למפרקוד ואפרוקניך אנא אמרית בשבועה קדם ה' כמא דמלילית לך כדון אעביד דמוכי עד ערן

צפרא: + ודמכת לקביל רגלוי עד צפרא וקמת בקריעתא עד דלא אשתמודע גבר ית חבריה מן קדם חשוכא ואמר לעולמינו לא ישתמודע לגבר ארום אתת אלתא לאדרא: * ואמר הבני סודרא דעלך ואחידי ביה ואחידת ביה וכל שית סאינ שערינ ושוי עלה

תרגום ללשון הקודש

לא יחפוץ לגאולך וגאלתיך אנוכי נשבע אני לפני ה' כמו שדיברתי לך כן אעשה, שכבי עד הבוקר. (יד) ותשכב למרגלותיו עד הבוקר ותקם בהשכמה בטרם יכיר איש את רעהו בגלל החושך ויאמר אל נערו "אל יודע לאיש כי באה האשה הגורן. (טו) ויאמר הבני המטפחת אשר עליך ואחזי בה ותאחזי בה וימד שש סאינ שעורים וישת עליה וניתן לה כח מלפני ה' לשאתם", ומיד נאמר בנבואה שעתידים לצאת ממנה ששה צדיקי עולם שכל אחד ואחד עתיד

יונה דדהבא

בלילה לשמור את הגורן, א"כ חשש בועז שמא יבואו איש ואשה אל הגורן וכיון שמעשיהם בזנות אפשר שהיא אשת איש שאסורה ביחוד מן התורה וכשיהיו בגורן בשדה בלילה הוא והנואף יש כאן רק שני אנשים עם האשת איש ויעבור על איסור יחוד, ע"כ לקח עמו את נערו שלפחות יהיו שני אנשים כשרים ועי"ז לא יעבור על איסור יחוד מן התורה עם א"א ודו"ק. (ואף דלכא' בעי ג' כשרים להציל בשדה ובלילה, הנה כתב בבית שמואל (סק"ט) בשם הדרכי משה דדוק כאשר שנים הולכים עם אשה ללוותה יש איסור יחוד שמה ילך אחד לנקביו ואחד ישאר עמה לכן צריך שלושא, אך כאשר אינם הולכים ללוותה אין חשש כזה, דגם אם יהיו שנים וילך אחד לנקביו ילך חבירו עמו ולא יהיה יחוד, וא"כ ה"ה כאן שהיו בועז ונערו בגורן מספיק שנים כשרים דאין חשש שאחד יצטרך לנקביו ואחד ישאר עם האשה).

אמנם אפשר עוד לומר דמה שלקח נערו עימו הוא משום דאיתא בשבת (קנא:): "אמר ר' חנינא אסור לישן בבית יחידי, וכל הישן בבית יחידי אחזתו לילית" וחשש בועז הצדיק לדבר זה לכן ישן עם נערו בגורן, ובאמת כאשר באה רות למרגלותיו חשש שהיא שד כדאיתא במדרש (רות שם) "אמר לה מי את רוח או אשה" דחשש שאעפ"כ אחזתו לילית.

יט. בסנהדרין (צג:): הקשו "וכי דרכה של אשה ליטול שש סאינ" וכתב רש"י שם "וכי דרכה לישא משוי כזה אלא רמז רמז לה, דשש גרעינים

יה. הנה במדרש (רות ריש פרשה ז) איתא "ויאמר אל יודע, למי אמר ר' מאיר לבן ביתו אמר, ר' חוניא אמר וכו' כל אותו הלילה היה בועז שטוח על פניו ואומר כן יהי רצון מלפניך אל יודע כי באה האשה הגורן ולא יתחלל בי שם שמים" מבואר דנחלקו אם נערו היה שם ואמר לו אל יודע, או שהיה לבדו ונשתטח לפני הקב"ה, ומבואר כאן בתרגום כמ"ד שאמר זאת לנערו.

ולכא' צ"ב למה נערו היה עמו שם, ואם נאמר שחשש שלא יהא יחוד אם תבוא לשם אשה, כי בשני אנשים כשרים ואשה אחת אין יחוד, כדאיתא בקידושין (פא. ואף שפסק הרמב"ם והשו"ע (אבהע"ז סכ"ב) דלא שייך היום כשרים הא התם מיירי בגדול הדור בועז ושפיר היו שני כשרים) אך הרי מבואר במסכת ע"ז (לו. הובא בשו"ע (שם סעיף ב') שכשאיירע מעשה אמנון ותמר אז גזרו דוד ובית דינו על יחוד עם הפנויה, וכאן היתה רות פנויה ועוד לא נולד דוד לאסור יחוד זה, ועוד גם אם נאמר שחשש בועז מיחוד עם אשת איש שהוא מדאורייתא הרי היה זה בשדה ובלילה, וכתב הרמ"א (שם סעיף ה' בשם הב"י) דבכה"ג בעי שלושא אנשים להציל מיחוד עם אשה אחת ולא מספיק שניים א"כ מה יעזור שלקח נערו עמו,

אלא נראה דהנה איתא במדרש (רות סוף פרשה ה') "שאותו הדור שטופים בזימה והיו נותנים שכר לזונות מן הגרנות" וזו הסיבה שנשאר בועז

ואתניהב לה כח מן קדם ה' לסוברותהון ומן יד אתאמר בנבואה דעתידין למפק מנה שתא צדיקי עלמא דכל חד וחד עתידי למהוי מתברך בשית ברכן דוד ודניאל

ותברוהי ומלכא משיחא ועל בועז לקרתא: » ואתת לות חמתה בקרצתא ואמרת מן את ברתי וחויאת לה ית כל (מה) דעבד לה גוברא על פום מימר מן קדם ה' ברוח נבואה דאתגליית ליה עבד לה: » ואמרת שית סאין שערין אליון ייב לי גוברא ארום אמר לי

וְאֶחָיוּ בָּהּ וְתֵאֱחֹזוּ בָּהּ וַיִּמְדוּ שְׁשֵׁי שְׁעָרִים וַיֵּשֶׁת עֲלֵיהָ וַיִּבֹא הָעִיר: » וְתֵבֹאוּ אֵלַי חַמוּתָהּ וְתֵאמְרוּ מִי־אֵת בְּתִי וְתִגְדְּלָהּ אֵת כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה־לָּהּ הָאִישׁ: » וְתֵאמְרוּ שְׁשֵׁי הַשְּׁעָרִים הָאֵלֶּה

תרגום ללשון הקודש

להיות מתברך בשש ברכות דוד ודניאל וחבריו² ומלך המשיח, ויבוא בועז לעיר. (טו) ותבוא אל חמותה ותאמר מי את בתי ותגד לה את כל אשר עשה לה האיש על פי דבר ה' ברוח נבואה שנגלית לו, עשה לה. (יז) ותאמר שש סאין

יונה דהבא

לא שכל אחד מששת הבנים יתברך בשש ברכות, ולפי"ז היה אפשר לגמ' להזכיר ששה בנים אחרים שיצאו ממנה שהיו צדיקים כמו שלמה, אסא, יותם וכדו' דאע"פ שלא התברך כל אחד בשש ברכות סו"ס העיקר הוא שיצאו ששה צדיקים ממנה, ולפי"ז אפשר שגם המ"ד בגמ' דס"ל דחנניה מישאל ועזריה אינם מצאצאיה של רות אית ליה דרשא דשש שעורים ודלא כרש"י הנ"ל, ותתקיים הדרשא בששה צדיקים אחרים (במקום חנניה מישאל ועזריה).

אבל לגרסת התרגום כאן ד"כל אחד ואחד (מהם) עתידי להיות מתברך בשש ברכות" פירוש שרמז לה בועז בשש השבלים שני דברים, גם שיצאו ממנה שש צדיקים וגם שכל אחד מהם מתברך בשש ברכות, א"כ דוקא אלו דמצינו בקראי שהתברכו כל אחד בשש ברכות (כדאיתא במדרשים פסוקים ע"ז עי"ש) אותם מנו בששת הצדיקים אבל צדיקים אחרים כמו שלמה ואסא וכדו' שלא התברכו בשש ברכות עליהם לא התכוון בועז, ולכן שפיר כתב רש"י בגמ' שם דר' שמואל בר נחמני דס"ל דחנניה מישאל ועזריה אינם משבט יהודה אלא משאר שבטים פליג על דרשא דשש שעורים, וצ"ל דגם כוונת הגמ' שם כהתרגום שכל אחד מהם התברך בשש ברכות, כי יש גירסא שם (מוקפת בסוגריים) "שמתברכין בשש שש ברכות" ומשמע שכל אחד ואחד מהם

נתן לה לסימן ורמז" וכאן פירש רש"י "א"א לומר שש סאין שאין דרכה של אשה לשאת משאוי כזה אלא שש שעורים ממש", אמנם להמבואר כאן בתרגום אף שאין דרכה של אשה בכך ניתן לה כח מיוחד לשאת משאוי כזה לרמז על שש בנים שעתידים לצאת ממנה.

כ. הנה מבואר כאן דחנניה מישאל ועזריה היו מבני בניה של רות, וכן מבואר בסנהדרין (שם) "שעתידין לצאת ממנה שש בנים דוד ומשיח דניאל חנניה מישאל ועזריה", אמנם שם לקמן איתא מחלוקת בזה דר' אלעזר אמר כולן מבני יהודה הם, ור' שמואל בר נחמני אמר דניאל מבני יהודה, חנניה מישאל ועזריה משאר שבטים, ופירש רש"י דלית ליה לר' שמואל בר נחמני הך דרשא דלעיל שש שעורים כנגד שש בנים, כי הרי לפי הדרשא חמ"ו היו מבני רות ובועז שהיה משבט יהודה, ולר' שמואל ב"ג הם משאר שבטים,

והנה בדרשא הזו אמרו שרמז לה שעתידין לצאת ממנה שש בנים דוד ומשיח וכו' שמתברכין בשש ברכות, ופירשו בגמ' שש ברכות על דוד דכתיב "ויען אחד מהנערים, יודע נגן וגבור חיל" וכו', ולכאו' היה נראה מדפירשו דוקא על דוד ש"מ דלא כולם נתברכו בשש ברכות אלא רק דוד, ומה שרמז לה בועז בשש שבלים שנתן לה הוא רק לומר ששש בנים יצאו ממנה, שרק אחד מהם יתברך בשש ברכות אך

נתן לי פי אָמר (אלי קרי) אל־תִּבְוֹאי רִיקָם אֶל־חַמוּתָךְ: יֵה וּתְאֹמַר שְׂבִי בְּתִי עַד אֲשֶׁר תִּדְרְעִין אִיךָ יִפּוֹל דְּבַר כִּי לֹא יִשְׁקַט הָאִישׁ כִּי־אִם־כֻּלָּה הִדְבָּר הַיּוֹם: ד * וּבִעֲזוֹ עָלָה הַשְּׁעַר וַיֵּשֶׁב שָׁם וְהָיָה הַגֹּאֵל עִבְרָא אֲשֶׁר דְּבַר־פְּעוֹ וַיֹּאמֶר סוּרָה שְׂבַה־פַּה פְּלַנִּי אֶל־מְנִי וַיִּסַּר וַיֵּשֶׁב: ב וַיִּקַּח עֲשָׂרָה אֲנָשִׁים מִזְּקֵנֵי הָעִיר וַיֹּאמֶר שְׂבוּ־פַּה וַיֵּשְׁבוּ: ג וַיֹּאמֶר לְגֹאֵל חֲלַקְתָּ הַשְּׂדֵה אֲשֶׁר לְאַחֵינוּ לְאֵלִימֶלֶךְ כְּכֹרַה נַעֲמִי הַשְּׂבַה מִשְׂדֵּה מוֹאָב: ד וְאֲנִי אֹמְרָתִי אֶגְּלַה אֲזַנְךָ לֹא־מֹר קִנְיָה נִגְדַּר הַיִּשְׁבִּים וְנִגְדַּר זְקֵנֵי עַמִּי אִם־תִּגְאָל גֹּאֵל וְאִם־לֹא יִגְאָל הַגִּידָה לִּי וְאֲדַע (וְאֲדַעַה קרי) כִּי אֵין וּזְלַתְךָ לְגֹאֵל וְאֲנֹכִי אַחֲרֶיךָ וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֶגְאָל: ה וַיֹּאמֶר פְּעוֹ בְּיוֹם־קְנוּתְךָ הַשְּׂדֵה מִיַּד נַעֲמִי וּמֵאֵת רֹת הַמּוֹאָבִיָּה אֲשֶׁת־הַמֵּת קְנִיתִי (קְנִיתִי קרי) לְהַקִּים שֵׁם־הַמֵּת עַל־נַחֲלָתוֹ: ו וַיֹּאמֶר הַגֹּאֵל לָא אוּכַל לְגֹאֵל־ (לְגֹאֵל־ קרי) לִּי פֶן־אֲשַׁחִית אֶת־נַחֲלָתִי גֹאֵל־לְךָ אֶתְּהָ אֶת־גֹּאֲלִיתִי

לא תהקין ריקנין לות חמתך: * ואמרת תיבי ברתי עמי בביתא עד זמן דתרעין איכדון יתגוד מן שמיא ואיכדון יתפרש פתגם ארום לא ינוח גוברא ארום אלהין ישיצי לטב פתגמא וימא דין: ד * ובעזו סליק לתרע בית דינא דסנהדרין ויתיב תמן עם סביא והא פירוקא חלף דמליל בועז לרות ואמר סטי תיב הכא גבר דעניען אורחתיא וספא ויתיב: ב * ודבר עשרתי גוברין מסבי קרתא ואמר תיבו הכא ויתיבו: ג * ואמר לפריקא אחסנתא

חקלא דלאחנא לאלמלך זבנת נעמי דתבת מחקל מואב: ו ואנא אמרית אגלי אודנך למימר קני כל קביל יתבי תרעא דבית דינא דסנהדרין וכל קביל סביא דעמי אם אית רעותך למפרק פרוק ואם לא אית רעותך חוי לי ואנדע ארום לא אית בר מנך דהוא רשאי למפרק קדמך ודוהא קריב למתב כותך ואנא ארע מנך ופרוקא אהא בתרך ואמר אנא אפרוק: ו ואמר בועז ביום זבנותך ית חקלא מן ידא דנעמי ומן ידא דרות מואביתא איתת מיתא חייב את למפרק ובעז ליבמא יתה למסבה לאנתו מן בגלל לאקמא שום שכיבא על אחסנתיה: ו ואמר פרוק כהאני גונא לית אנא יכול למפרק לי על דאית לי אתתא לית לי רשו למסב אוחרנתא עלה

תרגום ללשון הקודש

השעורים האלה נתן לי פי אומר כי איש כי אמר אלי אל תלכי ריקם אל חמותך. (יא) ותאמר שבי בתי עימי בבית עד אשר תדעי איך יגור מן השמים ואיך יפול דבר כי לא ישקוט האיש כי אם כילה לטוב הדבר היום הזה. ד (א) ובעזו עלה לשער בית הדין של הסנהדרין וישב שם עם הזקנים והנה הגואל עובר אשר דיבר בועז לרות ויאמר סורה שבה פה איש שצנועים דרכיו, ויסר וישב. (ב) ויקח עשרה אנשים מזקני העיר ויאמר שבו פה וישבו. (ג) ויאמר לגואל חלקת השדה אשר לאחינו לאלמלך כמכרה נעמי השבה משדה מואב. (ד) ואני אמרתי אגלה אונך לאמר קנה נגד יושבי השער של בית הדין של הסנהדרין ונגד זקני עמי אם יש רצונך לגאול גאל, ואם אין רצונך, הגידה לי ואדעה כי אין חוץ ממך שהוא רשאי לגאול לפניך ושקרום לישב כמוך, ואני רחוק ממך וגואל אהיה אחריך, ויאמר אנוכי גואל. (ה) ויאמר בועז ביום קנותך את השדה מיד נעמי ומאת רות המואביתא אשת המת חייב אתה לגאול וצריך לייבם אותה לישאנה לאשה כדי להקים שם המת על נחלתו. (ו) ויאמר הגואל בזה האופן לא אוכל לגאול לי כי יש לי אשה ואין לי רשות לישא אחרת עליה, שלא תהיה לריב בביתי ואשחית נחלתי. * גאל לך אתה כי אין לך אשה כי אין אני יכול לגאול. (ז) וזה המנהג

יונה דדהבא

על ישראל דלא אתי לידי חליצה ויבום, וברשי בתהילים (קכח, ו) פירש "בנים לבניך יירשו נחלה ואין אשה זקוקה ליבם אז שלום בעולם", ופירושו דכיון שיש לו בנים הם יורשים נחלתו, אך אם מת בלא בנים והיבם יורש נחלתו, אחיו של המת מתקנאים בו, וגם שאר בניו של היבם

מתברך בשש ברכות ולכן דוקא אלו שנמנו שם רמזם בועז ולא אחרים כשלמה וכדו' שלא מצינו בהם שנתברכו בשש ברכות.

כא. בכתובות (ג.) איתא "וראה בנים לבניך שלום על ישראל אמר ריב"ל כיון שבנים לבניך שלום

דלמא תהי למצו בביתו ואיהי מחביל ית אחסנתי פרוק לך את ארום לית לך אתתא ארום לית אנא יכיל למפרק; וכדרא מנהגא בעדנא דמלקדמין מתנהגא בישראל בזמן דשקלן וטרון

ופרקן ומחלפן חד מן חבריה ומקימין כל מדעם אטלע גבר נרתיק יד ימיניה ואושיט ביה קנין לחבריה והכין נהגין בית ישראל למקני חד מן חבריה קדם סהדיא: ה ואמר פרוקא לבועז אושיט ירך לקנינא וקני לך וטלע בועז ית נרתיק יד ימיניה וקנא ליה: ו ואמר בועז לסביא ולכל עמא הוו סהדין אתון עלי יומא דין ארום קניתי ית כל מה דהוה לאליםלך וית כל מה דהוה לכליון ומחלוך מן ידא

תרגום ללשון הקודש

מלפנים נהג בישראל בזמן שקונים ומוכרים ופודים ומחליפים אחד מחבירו לקיים כל דבר, שלף איש בית יד ימינו ונתן בו קנין לחבירו וכך נוהגים בית ישראל לקנות אחד מחבירו לפני עדים. (ח) ויאמר הגואל לבועז תן ירך לקנין וקנה לך, וישלוח בועז²² את בית יד ימינו וקנה לו. (ט) ויאמר בועז לוקנים וכל העם, עדים אתם עלי היום הזה כי קניתי את

יונה דדהבא

החפץ שלו והקונה נתן לו כלי שלו והמוכר עושה קנין בחפץ של הקונה ועי"ז נקנה החפץ לקונה, ואמרו שם דנחלקו במחלוקת תנאים דת"ק ס"ל בכליו של קונה דכתיב ושלף איש נעלו ונתן לרעהו כלומר בועז שלף ונתן לגואל, ור' יהודה ס"ל דהגואל נתן לבועז כי חליפין בכליו של מקנה, ולפי"ז נחלקו גם בפירוש הפסוק "ויאמר הגואל לבועז קנה לך וישלוח בועז" או כוונתו דהגואל שלף את נעלו ועי"ז בועז קנה לו כי חליפין בכליו של מקנה או שאמר הגואל לבועז קנה לך, וכך עשה בועז ששלף את נעלו ועי"ז קנה את השדה כיון דחליפין בכליו של קונה, ולפי"ז צ"ל דהתרגום כאן ס"ל כת"ק וכתב וכמו שנפסק להלכה, (רמב"ם מכירה פ"ה ה"ה) דחליפין בכליו של קונה, כי כתב כאן התרגום ששלף בועז את בית יד ימינו וקנה לו, פירוש דעי"ז שנתן בועז את הנעל לגואל ועשה בזה הגואל קנין, קנה לו בועז את רות ואת השדה, אמנם לפי"ז צריך לומר דבפסוק הקודם שכתב התרגום "וזה המנהג בזמן שקונים ומחליפים שלף איש בית יד ימינו ונתן בו קנין לחבירו" כוונתו לומר שהקונה שולף את כליו ונותן למקנה שיעשה בו קנין ועי"ז הוא קונה את החפץ שרוצה לקנות.

(מאשתו הראשונה) יראו בעין רעה שיוליד אביהם עוד בנים שימעיתו את נחלתם, וזה שאמר הגואל לבועז דאם ייבם את רות תהא מריבה בביתו, וגם ישחית נחלתו ע"י שיריבו בניו הקודמים עם בניו מרות על הנחלה. עוד אפשר"ל דכוונת הגואל היתה דהנה כתב בשו"ע (אבהע"ז סע"ו ס"ז) שמעיקר הדין "נושא אדם כמה נשים ואפי' מאה ואין אשתו יכולה לעכב, במה דברים אמורים במקום שנוהגים לישא שתיים ושלש נשים אבל במקום שנהגו שלא לישא אלא אשה אחת אינו רשאי לישא אשה על אשתו שלא ברשותה", ואפשר דבמקומו של הגואל לא היו נוהגים לישא כמה נשים לכן אמר שאין לו רשות לישא את רות כיון שאשתו לא מסכימה לזה ואם ישאנה "תהיה לריב בביתי" כי אשתו תריב איתו על זה ועי"ז ישחית נחלתו, אבל בועז עצמו שאשתו מתה כשבאו נעמי ורות לארץ ישראל כדאיתא בגמ' (ב"ב צא.) אפשר היה לו לישא את רות לכן אמר לו הגואל "גאל לך אתה כי אין לך אשה" ואין חשש מריבה.

כב. בבבא מציעא (מז). נחלקו רב ולוי אם חליפין עושים בכליו של קונה או בכליו של מקנה, פירוש האם המקנה מוכר לו חפץ וגם סודר שלו כדי שיקנה בו הקונה, או שהמוכר נתן את

קָנִיתִי אֶת־כָּל־אֲשֶׁר לְאֵלִימֶלֶךְ וְאֵת כָּל־אֲשֶׁר לְכִלְיוֹן וּמַחְלוֹן מִיַּד נַעֲמִי: וְגַם אֶת־רוֹת הַמּוֹאֲבִיָּה אֲשֶׁת מַחְלוֹן קָנִיתִי לִי לְאִשָּׁה לְהַקִּים שֵׁם־הַמֵּת עַל־נַחְלָתוֹ וְלֹא־יִכָּרֵת שֵׁם־הַמֵּת מֵעַם אֲחִיו וּמִשְׁעַר מְקוֹמוֹ עַד־כִּי אֵתֵם הַיּוֹם: יא וַיֹּאמְרוּ כָּל־הָעָם אֲשֶׁר־בְּשַׁעַר וְהַזְּקֵנִים עֹדִים יִתְּנוּ יְהוָה אֶת־הָאִשָּׁה הַבָּאָה אֵלַי בִּיתְךָ בְּרַחֵל וּכְלָאָה אֲשֶׁר בָּנּוּ שְׂתֵי־הֵם אֶת־בֵּית יִשְׂרָאֵל וְעֵשָׂה חֵיל בְּאִפְרָתָה וּקְרָא־שֵׁם בְּבֵית לָחֶם: יב וַיְהִי בֵּיתְךָ בְּבֵית פְּרִיץ אֲשֶׁר־יִלְדָה תָמָר לַיהוּדָה מִן־הַזֶּרַע אֲשֶׁר יִתְּנוּ יְהוָה לְךָ מִן־הַנְּעֻרָה הַזֹּאת: יג וַיִּקַּח בְּעֵז אֶת־רוֹת וַתְּהִי־לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּבֵא אֵלָיָה וַיִּתְּנוּ לָהּ הַרְיוֹן וַתֵּלֶד בָּן: יד וַתֹּאמְרֵנָה הַנְּשִׁים אֵל־נַעֲמִי בְּרוּךְ יְהוָה אֲשֶׁר לֹא הִשְׁבִּית לְךָ גֹּאֵל הַיּוֹם וַיִּקְרָא שְׁמוֹ בַּיִשְׂרָאֵל: טו וְהָיָה לְךָ לְמַשִּׁיב נְפֶשׁ וּלְכֹלֵל אֶת־שֵׁיבְתְךָ כִּי כָלְתְךָ אֲשֶׁר־אֶהְבֶּתְךָ יִלְדָתוּ אֲשֶׁר־הִיא טוֹבָה לְךָ

דנעמי: ואף ית רות מואביתא אשת מחלון קניתי לי לאנתו בנין לאקמא שום שכיבא על אחסנתיה ולא ישתניע שום שכיבא מלות אחוהי ומתרע סנהדרין דבאתריה סהדין אתון עלי יומא דין: יא ואמרו כל עמא דבתרע סנהדרין וסביאי סהדין אנחנו יתין ה' ית אתא דהא דאתא לביתך כרחל וכלאה דבנו סהדין אתון יתין תרויהון ית בית ישראל אבונא בתרי עשר שבטין ועביד חילא

באפרת ותהי קרי שמא בבית לחם: י ויהי מצלח ביתך כבית פרץ דלידת תמר ליהודה מן זרעא דיתין ה' לך מן ריבא דהא: יג ונסיב בעוזי ית רות והוה ליה לאנתו ועל לותה ויהב ה' לה עידוי וילידת בר: י ואמרא נשיא לנעמי ברוך שמהי דה' דלא פסק לך פרוקא יומא דין ויתקרי שמהי מן צדיקי ישראל: טו ויהי לך למקום נפש ולכלכלא ית סיבתך בתפוקין ארום כלתיך דרחימתי יתך ילדתיה

תרגום ללשון הקודש

כל מה שהיה לאליםלך ואת כל מה שהיה לכליון ומחלון מיד נעמי. (י) וגם את רות המואביה אשת מחלון קניתי לי לאשה כדי להקים שם המת על נחלתו ולא יכרת שם המת מעם אחיו ומשער סנהדרין של מקומו, עדים אתם עלי היום הזה. (יא) ויאמרו כל העם אשר בשער של הסנהדרין והזקנים עדים אנחנו יתן ה' את האשה הזאת הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן את בית ישראל אבינו בשנים עשר שבטים, ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם. (יב) ויהי מצליח ביתך כבית פרץ אשר ילדה תמר ליהודה מן הזרע אשר יתן ה' לך מן הנערה הזאת. (יג) ויקח בעוזי את רות ותהי לו לאשה ויבוא אליה, ויתן ה' לה הריון ותלד בן. (יד) ותאמרנה הנשים אל נעמי ברוך שם ה' אשר לא השבית לך גואל היום הזה, ויקרא שמו מצדיקי ישראל. (טו) והיה לך למשיב נפש ולכלכל את שיבתך כמעדנים כי

יונה דדהבא

שנתן בעוזי לגואל את נעלו לגמרי לא בעי עדים על זה (עייני מאירי שביאר כח), ולכאוו' מהתרגום כאן מוכח דלא כהפוסקים הנ"ל, כי הרי הראב"ד מודה דבקנין שעשה בעוזי (שאינו מחזיר לו הסודר) לא בעי עדים כי הוא קנין גמור, ולמה כאן כתב התרגום שנוהגים לעשות חליפין בעדים וצע"ג, אמנם אפשר לומר דהתרגום מיירי במנהג דעלמא שנהגו לעשות כך כדי שלא יבוא אחד מהם לכפור שלא היה קנין כמו שכתבו הפוסקים אך לא מעיקר הדין ודוק.

ומש"כ שם התרגום "שכך נוהגים בית ישראל לקנות אחד מחבירו לפני עדים", הנה ברמב"ם (שם פ"ט) וכן בשו"ע (סקצה"ה) כתבו דלא בעי עדים בקנין סודר כמו שצריך בכל הקניינים, אמנם דעת הראב"ד (על הרמב"ם שם) דגם קנין סודר בעי עדים, וכן בשטמ"ק (ב"ב מ.) הביא שהראב"ד כתב בשם גאון ז"ל דבעי עדים בקנין סודר, והוסיף הראב"ד שם דדוקא בסודר שמחזירו אח"כ המקנה לקונה בעי שיראו שני עדים את הקנין דבלא זה נראה כחוקא ואיטולולא, אך קנין דבעוזי

דהיא הות טבתא ליד בעדן
 ארמלוניך מסגיאיין בנין: ט
 ונסבת נעמי ית רביא
 ושויתא יתיה בעטפה וזות
 ליה לתורבניתא: ט וקרן ליה
 שיבתן שום למימר
 איתליד בר לנעמי והוו קרן
 שמיה עובד הוא אבוי דיש
 אבוי דדוד: ט ואלין תולדת
 פרץ פרץ אוליד ית חצרון: ט
 וחצרון אוליד ית רם ורם

משבעה בנים: ט ותקח נעמי את הילד ותשתהו בתי קה
 ותהי לו לאמנת: י ותקראנה לו השכנות שם לאמר ילד-בן
 לנעמי ותקראנה שמו עובד הוא אבי-ישי אבי דוד:
 י ואלה תולדות פרץ הילד את-חצרון: י וחצרון הילד
 את-רם ורם הילד את-עמינדב: ט ועמינדב הילד את-נחשון

אוליד ית עמינדב: ט ועמינדב אוליד ית נחשון ונחשון רב בית בא לבית יהודה ונחשון אוליד ית שלמא צדיקא הוא שלמא מן בית
 לחם ונטופה דבטילו בנויה פרוודין דאותיב ירבעם חיבא על אורחי והוא עובדי אב ובנין יאין כנטופא: ט ושלמון אוליד ית אבנן

תרגום ללשון הקודש

כלתך אשר אהבתך ילדתו אשר היא היתה טובה לך בזמן אלמנותך מבנים רבים. (טז) ותקח נעמי את הילד ותשיתהו
 בחיקה, ותהי לו לאומנת. (יז) ותקראנה לו השכנות שם לאמר יולד בן לנעמי, ותקראנה שמו עובד, הוא אבי ישי אבי
 דוד. (יח) ואלה תולדות פרץ, פרץ הוליד את חצרון. (יט) וחצרון הוליד את רם, ורם הוליד את עמינדב. (כ) ועמינדב
 הוליד את נחשון, ונחשון נשיא לבית יהודה, ונחשון הוליד את שלמא הצדיק הוא שלמא מבית לחם ונטופה שביטלו
 בניו ²² את השומרים שהושיב ירבעם החוטא על הדרכים, והיו מעשי האב והבנים נאים כבושם נטף. (כא) ושלמון

יונה דהבא

הימים (א' ב, ג, ד עד"פ בני שלמא בית לחם ונטופת) וז"ל
 "בני שלמא מבית לחם הצדיקים ששמם טוב
 כמו בושם, שביטלו את השומרים שהושיב
 ירבעם בדרך שלא יעלו ביכורים לירושלים, והיו
 בני שלמא מעטרים פירי ביכורים ומובילים
 בסלים בצינעא לירושלים ובוקעים עצים
 ועושים סולמות ומעלים לירושלים לעליית בית
 המוקד לקרבנות", וש"מ כהתרגום כאן דבני עלי
 ובני קציעה היו בני שלמא שהערימו על
 השומרים שהושיב ירבעם, וכן מבואר
 בירושלמי (תענית פ"ד ה"ד) דמעשה זה היה בשעה
 שהושיב ירבעם בן נבט פרוסדאות על הדרכים
 ולא בבית שני עלי"ש,
 והנה בתרגום כאן מבואר שבני שלמון הם הם
 שביטלו את השומרים שלא יעלו לרגל, אמנם
 בתענית (ג.) איתא דהושע בן אלה הוא שביטל
 את הפרוסדאות שהושיב ירבעם על הדרכים,
 וכן איתא בגיטין (פח.) עי"ש ודלא כהמבואר כאן,
 והנה איתא בגמ' (תענית ל:) שהיום שביטלו את
 השומרים שהושיב ירבעם הוא טו' באב ולכן

כג. הנה בתענית (כו.) שנינו במשנה "בחמישה
 עשר באב הקריבו קרבן עצים בני זתוא בן
 יהודה ועמהם כהנים ולוויים וכו' ובני גונבי עלי
 ובני קוצעי קציעות" ופירשו בגמ' (כח.) שגונבי
 עלי וקוצעי קציעות היו בזמן שגזרה המלכות
 שלא יביאו עצים למערכה ושלא יביאו ביכורים
 והושיבו ע"ז שומרים כדרך שהושיב ירבעם בן
 נבט שלא יעלו לרגל, והם התחכמו והצליחו
 להביא עצים וביכורים, וביאר מהרש"א דהיה זה
 בזמן בית שני בימי היוונים שגזרו גזירות על
 ישראל,
 אמנם להמבואר כאן בתרגום, מעשה זה של בני
 גונבי עלי ובני קוצעי קציעות היה בזמן ירבעם
 בן נבט שהושיב את השומרים כדי שלא יעלו
 לרגל,
 ובגמ' משמע כדברי המהרש"א שלא היה זה
 בזמן ירבעם בן נבט אלא אחרי, כי אמרו שם
 שהושיבו שומרים "כדרך שהושיב ירבעם"
 משמע שלא היה זה בזמן ירבעם עצמו, אמנם
 כדברי התרגום כאן גם כתב התרגום בדברי

נגידא הוא בועז צדיקא דעל זכותיה אשתיבו עמא בית ישראל מיד בעלי דבביון ובגין צלותיה עדיא כפנא מארעא דישראל ובועז אוליד את עובר דפלה למרי עלמא בלב שלים: :: ועובר אוליד ית ישי דמתקרי נחש בגין דלא אשתכחת ביה עלה ושחיתה לאתמסרא בידוי דמלאכא דמותא למסב ית נפשיה מניה וחיא יומין סגיאין עד דאדכר קדם ה' עיטא דיהב לחוה אדת אדם למיכל מן אילנא דאכלי פירוהי חכמין בין טב לביש ועל ההיא עיטא אתחיבו מותא כל דירי ארעא ובהחיא עלה שכיב ישי צדיקא עלה שכיב ישי דאוליד ית דוד מלכא דישראל:

תרגום ללשון הקודש

הוליד את אבצן השופט הוא בועז הצדיק שבזכותו נצלו עם בית ישראל משוואיהם ובגלל תפילתו סר הרעב מארץ ישראל, ובועז הוליד את עובר שעבד את ארון העולם בלב שלם. (כב) ועובר הוליד את ישי שנקרא נחש בגלל שלא נמצא בו סיבה והשחתה להמסר ביד מלאך המוות לקחת את נפשו ממנו, וחי ימים רבים עד שזוכר לפני ה' עצה ²² שנתן נחש לחוה אשת אדם לאכול מן האילן שאוכלי פירותיו יודעים בין טוב לרע, ועל העצה ההיא התחייבו מיתה כל גרי הארץ ובסיבה ההיא מת ישי הצדיק, הוא ישי שהוליד את דוד מלך ישראל.

סליק

יונה דדהבא

לגזור דכל מי שרוצה לעלות לירושלים יעלה ולכן ביטל את הפרוסדאות, וכיון שבזכותם התבטלו ביום טו' באב עשאוהו יו"ט, ואין מחלוקת בין התרגום לגמ', כי באמת לא מסתבר שבני שלמאי עצמם הם שביטלו את השומרים דמה כח יש להם לעומת שומרי ירבעם בן נבט אלא דהם גרמו לזה שיתבטלו השומרים ע"י שמסרו את הנפש לעלות לרגל ואז ביטלם המלך הושע בן אלה ודו"ק.

כד. הנה בב"ב ^(ז) איתא "ארבעה מתו בעטיו של נחש" ואחד מהם ישי, ופרש"י "בעטיו בעצתו של נחש, כלומר לא היו ראויים למות אלא שנגזרה גזירת מיתה על כל תולדותיו של אדם הראשון בעצתו של נחש, בעטיו תרגום של בעצתו כדכתיב אתיעטו", אבל בערוך (ערוך ע"ט) כתב דיש מפרשים עטיו, קולמוסו של נחש שנכתב בו המוות מלשון עטיו, אמנם מהתרגום כאן מפורש שעטיו הוא עצתו של נחש וכפרש"י וכ"כ בערוך שם להוכיח מהתרגום כאן כדברי רש"י עי"ש.

עשאוהו יו"ט, ושם (לעיל כה). איתא שיום טו' באב היה זמן עצי כהנים של פחת מואב ועימו כל מי שטעה בשבטו, וכן בני נטופאי וסלמאי, ופירשו בגמ' דבני סלמאי ונטופאי הם האנשים שהערימו על השומרים והצליחו לעלות לרגל ע"י סולמות וכו', ולפי התרגום כאן שבני סלמאי הם אלו שביטלו את הפרוסדאות שהושיב ירבעם נתבאר היטב למה זמן קרבן עצים של סלמאי ונטופאי היה דוקא ביום טו' באב ולא ביום אחר, משום שביום זה הם בטלו את השומרים של ירבעם כדאיתא בגמ' שם ולכן עשו אותו יום טוב בהבאת קרבן העצים, וכן איתא במפרש על מגילת תענית שהטעם שעשו את טו' באב ליום טוב הוא מפני שבני סלמאי ונטופאי ביטלו את הפרוסדאות שהושיב ירבעם וזה עפ"י מה שכתב התרגום כאן.

ולפי"ז אפש"ל דמה דאיתא בגמ' (תענית ל: גיטין פח:) שביום טו' באב ביטל הושע בן בארי את הפרוסדאות, לא מעצמו עשה זאת אלא אחר שראה שבני סלמאי ונטופאי מסרו נפש על הדבר והצליחו להערים על השומרים, ראה

מפתחות

תנ"ך

בראשית

ד, יט
ה, כט

שופטים

ב, יד
יב, ח

מלכים ב

ז, א

יחזקאל

יד, יד

תהילים

קכב, ו

ברכות

נו.

שבת

קנז:

קנז:

קנא:

תענית

כו.

כח.

ל:

מגילה

יז.

יבמות

מז:

מז:

מז:

מז:

מח:

עז.

עה:

א "ויקה לו למך שתי נשים"

א "זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו"

טו "ויתנם ביד שסים וישסו אותם"

טו "וישפט את ישראל אבצן מבית לחם"

א "מחר פאה סלת בשקל בשער שמרון"

א "נח דנאל ואיוב המה בצדקתם ינצלו נפשם" רש"י

כא "וראה בנים לבניך שלום על ישראל"

תלמוד בבלי

מז חזאי תרי גרנלידי דלתא רש"י

יג חומין יפה לשרב וכו'

יד רש"י וכי ערומה היתה

יח הישן בבית יחידו אחותו לילית

כג במו' בו בני זתוא בן יהודה וכו'

כג פעם אחת גזרה המלכות וכו'

כג מהרש"א

כג יום שביטל היושע בן אלה פרוסדאות

י כל כלה שהיא צנועה וכו'

ח מודיעים אותו מקצת מצוות וכו' דאי בעי פריש נפרוש

ז מפקדינן תרי"ג מצוות, עמך עמי מהרש"א

ו אסיר לן תחום שבת מהר"ן היות

ג תוס' בת בנו של עגלון לאו דוקא

ט כך מקובלני וכו' ומי מהימן

א על שאול שלא נספד כהלכה

כתובות

ז:

ל:

ג:

נזיר

כג:

גיטין

פח.

קידושין

פא.

בבא קמא

לח:

בבא מציעא

מז.

פג:

בבא בתרא

יז.

צא.

צא.

צא:

צא:

צא:

סנהדרין

יפ:

ממ:

גב:

צג:

צג:

צג:

צג:

צג:

ט למיירש עמוני ולא עמונית וכו'

ח מי שנתחייב חנק מובע בנהר

כא כיון שבנים לבניך וכו' דלא אתי לדידי הליצה ויבום

ג רות בת בנו של עגלון מלך מואב תוס'

כג פרוסדאות שהושיב ירבעם וכו' בא הושע וביטלן

יח בכשרים שפיר דמי

ג שתי פרידות טובות יש לי להוציא מהן מהרש"א

כב רב אמר בכליו של קונה וכו' שלף איש נעלו

ח הוא ובנו בעלו נערה המאורסה

כד ארבעה מתו בעטיו של נחש רש"י

כא באותו יום שבאת רות לא"י מתה אשתו של בועז

ד רשב"י אומר נענשו מפני שיצאו מהארץ לחו"ל

ד שנתחייבו כליה למקום רש"י על שיצאו לחו"ל

ב יואש שנתתיאשו מן הנאולה מהרש"א

מז וילפת שנעשה בשרו כראשי לפתות רש"י נתקשה

ח סקילה שריפה הרג וחנק ר"ש אומר וכו'

כא מצוות הנחנקין כיצד וכו'

יט וכי דרכה של אשה ליטול יש סאין רש"י

כ עתידים ששה בנים לצאת ממנה שמתברכין וכו'

עבודה זרה

לו. ואתא דוד וגור אפי' אייהוד דפנויה
 ד תוספתא ועל שיצא להו"ל מת הוא ובניו ברעב

חולין

צמו: תוס' כראשי לפתות משמע הם
 השרשין שבקרקע

תלמוד ירושלמי

תענית ד בשעה שהושיב ירבעם בן נבט וכו'
 ד

מדרשים

בראשית רבה

פכ"ה ג אחד בימי למך שנא' מן האדמה
 א אשר אררה

רות רבה

פ"ה ו דרך הקוצרים להיות מובלים בחומץ
 יג פיתן

פ"ה טו אותו הדור שמופים בוימה וכו'
 יח פ"ז א מי את רוה או אשה
 יח פ"ז א למי אמר, אמר ר"מ לבן ביתו וכו'

מגילת תענית

פרק ה' כג

תרגומים

פ"א פ"ו ובתפילתו שהתפלל לפני ה' הוא
 א בועז החסיד

פ"א פ"ו בגלל זכותו של אבצן ובתפילתו
 ט שהתפלל

פ"ב פ"א איש גיבור חיל גיבור בתורה
 ט ואנוכי נכריה מעם שלא הותר לבוא
 בקהל ה'

פ"ב פ"ג נחמתני והכשרתני לבוא בקהל ה'
 ט קיבל תפילתו והסיר הרעב מא"י

פ"ד פ"ו נהגים לקנות אחד מחברו לפני
 כב עדים

פ"ד פכ"א בגלל תפילתו סר הרעב מא"י
 א

דברי הימים א ביטלו את השומרים שהושיב ירבעם
 פ"ב כג
 פנ"ד

פוסקים

רמב"ם

שבת פכ"ז ה"א ו

מכירה פ"ה ה"ה כב

שם פ"ה ה"ט ראב"ד כב

סנהדרין פכ"ד ה"ד ה

מלכים פ"ה ה"ט ד

שו"ע

אבן סי"ז, סי"ז סקמ"ג ה

שם סכ"ב יח

סכ"ב ס"ב יח

שם סעיף ה, רמ"א יח

סע"ו ס"ו כא

חושן סקצ"ה כב

מפשט

מפרשים

וזאת סל"ד ה

ליהודה אבהע"ז ה"א סע"ד ה

שו"ת חת"ס ה"ב עמ' רח"צ ה

דרשות חת"ס דברי הימים טו ז יא

מלכ"ס רות ב כא יב

בית שמואל אבהע"ז סי"ז סק"ט יח

רש"י רות ג טו יט

שטמ"ק ב"ב מ. כב

מאירי ב"ב כב

מגילת מפרש כג

תענית ערוך כד

ערוך ע"ט